

KS. MARIUSZ TRĄBA
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Instytut Historii
ORCID: [0000-0001-5836-9052](https://orcid.org/0000-0001-5836-9052)

SAKRALIZACJA DYSKURSU POLITYCZNEGO W OKRESIE POLSKO-NIEMIECKIEJ RYWALIZACJI O GÓRNY ŚLĄSK PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ (1918–1922)

SACRALISATION OF POLITICAL DISCOURSE DURING THE POLISH–GERMAN STRUGGLE FOR UPPER SILESIA AFTER WORLD WAR I (1918–1922)

ABSTRACT: A salient feature of the cultural space of Upper Silesia has always been the religion and faith of its inhabitants. During the Silesian Uprisings and the Upper Silesian plebiscite, all parties to the conflict invoked religious values in various ways. Political arguments were often presented in the form of notions, ideas or symbols derived from religious tradition. This phenomenon, called the sacralisation of political discourse, was an abundant one. This was because the participants of the political dispute in Upper Silesia in the period 1918–1922 referred to highly diverse elements of the Christian religious tradition.

KEYWORDS: Upper Silesia, Silesian Uprisings, Upper Silesian plebiscite 1920, sacralisation, Poland, 20th century, history of the Catholic Church, religion, politics

1. Wstęp

Przypadek polsko-niemieckiego konfliktu o Górny Śląsk w latach 1918–1922 jest niezwykle interesującym obszarem badawczym. Współistniejące i przeplatające się w jednej rzeczywistości społecznej konflikty polityczne, narodowościowe oraz kulturowe po dziś dzień stanowią nie tylko przedmiot historycznych badań naukowych, ale również dyskusji i polemik o charakterze światopoglądowym i politycznym. Fakt usytuowania Śląska na pograniczu Niemiec, Polski i Czech powodował, że

tradycję historyczną oraz współczesność tego regionu cechowała różnorodność zjawisk językowych, kulturowych, cywilizacyjnych, a także religijnych, która z jednej strony decydowała o wyjątkowości i specyfice tego obszaru, z drugiej zaś była często przedmiotem sporów i konfliktów. Sytuacja politycznej rywalizacji polsko-niemieckiej o teren Górnego Śląska po zakończeniu I wojny światowej otworzyła kolejny, bardziej brutalny i bezwzględny etap gwałtownej polaryzacji postaw społeczno-politycznych, istniejących i narastających w przeciągu całego XIX w.¹

Literatura dotycząca stanowiska Kościołów oraz wyznań religijnych wobec problemów politycznych i społecznych Górnego Śląska w latach 1918–1922, szczególnie zaś Kościoła katolickiego, do którego należała zdecydowana większość mieszkańców obszaru plebiscytowego na Górnym Śląsku, jest bogata i różnorodna². Zagadnienie obecności tematyki religijnej i jej znaczenia dla rywalizacji o te ziemie między Polską a Niemcami zostało dostrzeżone szczególnie przez autorów zajmujących się kwestią propagandy plebiscytowej. W literaturze polskiej uczynili to Władysław Zieliński³ oraz Bogdan Cimała⁴, zaś w literaturze niemieckiej

¹ *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. Joachim Bahleke, Dan Gawrecki, Ryszard Kaczmarek, Gliwice 2011; Ryszard Kaczmarek, *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Kraków 2019.

² Zob. Hilary Gwóźdź, *Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 15 (1982), s. 171–230; Michał Lewek, *Górnośląski Plebiscyt z roku 1921 oraz udział w nim duchowieństwa katolickiego*, [Chorzów] 1991; Jerzy Myszor, *Postawy narodowe duchowieństwa śląskiego na przełomie XIX i XX wieku. Przyczynki do dziejów Kościoła na Śląsku w okresie powstań i plebiscytu*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 1 (1994), 1, s. 137–153; *idem*, Jan Kopiec, *Główne problemy działalności Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w latach 1918–1925*, [w:] *Podział Śląska w 1922 r. Okoliczności i następstwa*, red. Andrzej Brożek, Teresa Kulak, Wrocław 1996, s. 107–124; Lech Krzyżanowski, *Kościół katolicki wobec mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku w latach 1922–1930*, Katowice 2000 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1874), s. 13–25; Peter Chmiel, *Die katholische Kirche Oberschlesien im Spannungsfeld nationaler Konflikte des 19. und 20. Jahrhunderts*, [w:] *Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa*, Hrsg. Joachim Köhler, Rainer Bendel, Bd. 1, Tbd. 2: *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*, Münster–Hamburg–London 2002, s. 623–648; Tomasz Fałęcki, *Narodowe oblicze katolickiego życia kościelnego na Górnym Śląsku. Polska – Stolica Apostolska – Niemcy 1919–1922*, Kraków 2003 (Prace Monograficzne. Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 362); *Kościół i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, red. Zbigniew Kapała, Jerzy Myszor, Bytom 2005; Henryk Olszar, *Kościół katolicki a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, [w:] *Górny Śląsk na zakręcie historii. Materiały konferencyjne*, red. Dawid Keller, Rybnik 2011 (Zeszyty Rybnickie 13. Konferencje), s. 27–48.

³ Władysław Zieliński, *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*, Wrocław 1972.

⁴ Bogdan Cimała, *Religijne, demograficzne, językowe i geograficzne argumenty w polskiej propagandzie plebiscytowej*, „Studia Śląskie”, 42 (1983), s. 109–123.

Waldemar Grosch⁵. Z kolei Leonard Smołka⁶ i Lech Krzyżanowski⁷ podnieśli kwestie religijnego aspektu spojrzenia Polaków na Niemców i Niemców na Polaków na Górnym Śląsku w warunkach toczącego się konfliktu politycznego i narodowościowego, a Krystyna Heska-Kwaśniewicz podjęła kwestię obecności tematyki religijnej w tekstach literackich omawianego okresu⁸. Dodać należy, że w dotychczasowych badaniach zwrócono także uwagę na funkcjonowanie i wykorzystywanie tematyki religijnej w górnośląskich drukach ulotnych z lat 1918–1922⁹.

Na ciekawy problem relacji oraz przenikania się dwóch dziedzin ludzkiej aktywności społecznej, tj. religii i polityki, w wypadku konfliktu o Górny Śląsk można spojrzeć z różnorodnej perspektywy. Tematem niniejszego opracowania nie jest obecność, treść merytoryczna czy znaczenie tematyki religijnej w dyskursie politycznym lat 1918–1922 na Górnym Śląsku. Kwestia ta została już bowiem dostrzeżona i wielokrotnie omówiona przez licznych autorów¹⁰. Nie jest tak natomiast w przypadku funkcjonowania w górnośląskiej polemice i sporach politycznych okresu po I wojnie światowej motywów religijnych, czyli określonych wątków, obrazów, symboli i odwołań, mających swe źródło i umocowanie w tradycji religijnej, a ściślej rzecz ujmując – w tradycji chrześcijańskiej. Wprowadzenie tego typu motywów do dyskusji politycznej określono terminem „sakralizacji”

⁵ Waldemar Grosch, *Deutsche und polnische Propaganda während der Volksabstimmung in Oberschlesien 1919–1921*, Dortmund 2002 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund. Reihe B, Bd. 72).

⁶ Leonard Smołka, *Między „zacofaniem” a „modernizacją”. Polsko-niemiecki obraz wroga w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Wrocław 1992.

⁷ Lech Krzyżanowski, *Obraz katolika polskiego w oczach Niemców i katolika niemieckiego w oczach Polaków w świetle wydawnictw plebiscytowych lat 1919–1921*, [w:] *Kościół i związki wyznaniowe*, s. 168–185.

⁸ Krystyna Heska-Kwaśniewicz, „Wyznanie narodowe Śląska”. *Teksty literackie i paraliterackie w drukach okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Katowice 1999 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1846); *eadem*, *Poetyka ulotek z okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, [w:] *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Wojnowice, 8–10 października 2004*, red. Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Zlat, Anna Żbikowska-Migoń, współpr. Elżbieta Herden, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2866), s. 105–106.

⁹ *Tematyka religijna górnośląskich druków ulotnych i okolicznościowych XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. Jerzy Myszor, Katowice 2018 (Źródła do Dziejów Kościoła Katolickiego na Górnym Śląsku, nr 22).

¹⁰ Zob. wyżej, przyp. 2 oraz Bogdan Cimała, *Kampania plebiscytowa na Górnym Śląsku 1919–1921 i jej wpływ na świadomość narodową mieszkańców regionu*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921 – po 90 latach*, red. Michał Lis, Leokadia Drożdż, Opole 2012, s. 33–53; Joachim Glensk, *Polska i niemiecka prasa w agitacji plebiscytowej – z perspektywy 90 lat*, „Roczniki Historii Prasy Polskiej”, 15 (2012), 2 (30), s. 29–46.

dyskursu politycznego. Artykuł ma za zadanie ukazać wielość i różnorodność tego „procederu” w sporach o Górny Śląsk, a jednocześnie podjąć próbę analizy źródeł, przyczyn oraz celu zastosowania takiego zabiegu polemicznego.

Sam termin „sakralizacja” jest znany w naukach społecznych i stosowany w różnorodnym sensie. Swe źródło ma on oczywiście w pojęciu *sacrum*, wokół którego w naukach religioznawczych, socjologicznych i filozoficznych, szczególnie od przełomu XIX i XX w., toczyła się niezwykle ożywiona dyskusja. Poszukując nowych narzędzi do opisu powszechności oraz istoty zjawisk religijnych, właśnie terminowi *sacrum* przypisano niezwykle ważne znaczenie w wyjaśnieniu tych kwestii¹¹. Bardzo często wskazywano – czynił to szczególnie Mircea Eliade – że *sacrum*, czyli to, co święte, porządkuje rzeczywistość; nadaje sens temu, co rzeczywiste, tworzy ład i porządek, pozwala spojrzeć religijnie na rzeczywistość pełną niespójności i bezładu, a poprzez owo spojrzenie odnaleźć sens w świeckiej, chaotycznej rzeczywistości¹². W dyskursie naukowym od pojęcia *sacrum* nastąpiło przejście do terminu „sakralizacja”, który można ująć w dwóch aspektach – statycznym i dynamicznym. Ujęcie statyczne tłumaczy sakralizację rzeczywistości jako obecność i funkcjonowanie rzeczy świętych, czyli związanych z rzeczywistością nadprzyrodzoną, w rzeczywistości świeckiej. Ujęcie dynamiczne zaś podkreśla fakt, że sakralizacja jest procesem wprowadzania i wiązania tychże rzeczy świętych z rzeczywistością świecką¹³.

Może dziwić, że tak opisane zjawisko chce się połączyć i ukazać na przykładzie polsko-niemieckiego konfliktu o Górny Śląsk po I wojnie światowej. Przesłanką tłumaczącą ów zamiar jest przede wszystkim fakt, że rzeczywistość religijna i jej odczuwanie są powszechne dla wszystkich kultur i czasów. Dlaczego więc Górny Śląsk miałby być z tego wyłączony? Wprost przeciwnie, liczni autorzy podkreślają rolę religii i znaczenie przeżywania wiary w społeczności górnośląskiej. W chwili wielkiego napięcia społecznego, narastającego konfliktu narodowościowego

¹¹ Jan Andrzej Kłoczowski, *Sacrum*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, red. Tadeusz Gadacz, Bogusław Milerski, t. 9: *Rut – Żywotność*, Warszawa 2003, s. 22–25.

¹² Por. Mircea Eliade, *Sacrum – mit – historia. Wybór esejów*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył Marcin Czerwiński, przeł. Anna Tatarkiewicz, Warszawa 1993, s. 53–159.

¹³ Por. Radosław Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011; Andrzej Łapa, *Procesy sakralizacji i desakralizacji życia społecznego na przełomie XX i XXI wieku jako czynniki budowy ładu społecznego*, „Colloquium. Kwartalnik Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni”, 2013, 1, s. 131–144; Lucyna Przybylska, *Sakralizacja przestrzeni publicznych w Polsce*, Gdańsk 2014.

i politycznego, poszukiwania wzorów zachowań oraz argumentów podczas dokonywanych wyborów, a wszystko to miało miejsce w latach 1918–1922, mieszkańcy Górnego Śląska sięgali także po argumenty natury religijnej. Odwoływali się oni do Boga, oddawali w opiekę Matki Bożej, wzywali i przypominali świętych związanych ze Śląskiem, próbowali opisać toczącą się rzeczywistość za pomocą motywów i symboli biblijnych. Wymienione zjawiska, które pojawiły się w całości dyskusji i walki o to, gdzie jest miejsce Górnego Śląska w powojennych realiach, stanowiły ważną część rzeczywistości okresu powstań śląskich i plebiscytu.

Zakres źródeł wykorzystanych w niniejszych rozważaniach wynika z przyjętego założenia o obecności motywów religijnych w procesie debaty publicznej na Górnym Śląsku. Świadomie zrezygnowano z analizy prac i broszur propagandowych, wśród których wiele porusza tematykę religijną. Duchowni śląscy, jak choćby księża Paul Nieborowski¹⁴, Teodor Kubina¹⁵, Józef Opielka¹⁶ czy Franciszek Michejda¹⁷, byli autorami bardzo ciekawych opracowań propagandowych, napisanych w okolicznościach zbliżającego się rozstrzygnięcia sprawy górnośląskiej. Poświęcone one były w całości kwestiom religijnym, szczególnie zaś konsekwencjom przyznania Górnego Śląska Polsce lub Niemcom. Traktują więc o religijnej przeszłości oraz teraźniejszości Górnego Śląska, ukazując rolę tych zagadnień w procesie opcji za Polską lub Niemcami. Zdecydowanie większą uwagę zwrócono na teksty i wydawnictwa (prasa, kalendarze, druki ulotne), których treść, dotycząca zjawisk społecznych, politycznych i narodowościowych, miała także, co prawda, znaczenie propagandowe, ale była przedstawiana i prezentowana za pomocą religijnej formy lub symboliki wywodzącej się z tradycji religijnej.

Większość przytoczonych w pracy przykładów wykorzystywania *sacrum* w czasie walki politycznej w latach 1918–1922 dotyczy Kościoła rzymskokatolickiego. Zauważyć jednak należy, że podobny proces nie był w omawianym okresie na Górnym Śląsku obcy także wspólnotom ewangelickim, wewnątrz których ujawniły się, tak jak w przypadku Kościoła rzymskokatolickiego, różnice wywołane

¹⁴ Paul Nieborowski, *Oberschlesien, Polen und der Katholizismus*, Berlin 1919; *idem*, *Górny Śląsk, Królestwo Polskie a wiara katolicka*, Katowice 1919 (tłumaczenie z języka niemieckiego).

¹⁵ Teodor Kubina, *Die Stellung der Geistlichen in der ober-schlesischen Frage. Im Auftrage der theol[ogischen] Sektion des „Śląski Związek Akademicki“ von einem ober-schlesischen Seel-sorgsgeistlichen*, Nikolai O.-S. 1920.

¹⁶ Józef Opielka, *Górny Śląsk, Polska i katolicyzm. W odpowiedzi ks. dr. P. Nieborowskiemu*, [Mikołów] 1920.

¹⁷ Franciszek Michejda, *Jakie są powody religijne, dla których Górnoślązak ewangelicki głosować musi za Polską?*, Kluczbork 1920.

dyskusją toczącą się wokół wpływu rozstrzygnięć politycznych plebiscytu. Kampanię na rzecz głosowania za Polską prowadził głównie Kościół ewangelicko-augsburski, zaś Kościół ewangelicko-unijny opowiadał się raczej za głosowaniem na rzecz państwa niemieckiego. Dyskusja polityczna w ramach wspólnoty ewangelickiej na Górnym Śląsku nie była jednak tak gwałtowna i bogata w wypowiedzi, jak w wypadku środowiska katolickiego, a to głównie ze względu na fakt mniejszościowego charakteru tego wyznania w odniesieniu do całości społeczeństwa śląskiego¹⁸.

2. Obecność symboli i motywów religijnych w walce politycznej o Górny Śląsk

Bóg i jego działanie

Stosunkowo rzadko w tekstach politycznych związanych z wydarzeniami na Górnym Śląsku można znaleźć odwołania do Boga oraz jego przymiotów. Jeśli jednakże już się pojawiają takie nawiązania, to są one bardzo różnorodne. Dominuje przede wszystkim przekonanie, że Bóg w swojej sprawiedliwości ukarał Niemców za ich pychę klęską w I wojnie światowej oraz że taki obrót spraw był dziełem Bożej interwencji. Pogląd taki możemy odnaleźć w ważnych odezwach politycznych, utworach literackich (powieściach, opowiadaniach) oraz artykułach prasowych.

Przykładem pierwszego typu dokumentu może być niezwykle ważna odezwa Wojciecha Korfantego do ludności polskiej z lutego 1920 r., w której pisze on m.in.: „Dumny Prusak [...] upokorzony przez Boga sprawiedliwego i pobity przez waleczne wojska zwycięskiej Koalicji, opuszcza nasze miasta i sioła”¹⁹. Myśl wyrażona w owym zdaniu jest zgodna z przekazem biblijnym zawartym w Starym Testamencie w *Księdze Psalmów*, gdzie psalmista podkreśla, że to Bóg jest tym, który daje zwycięstwo jednej ze stron konfliktu (zob. Ps 118, 10–14; 121, 2; 124; 144, 10)²⁰.

¹⁸ Elżbieta Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004, s. 66–69; *eadem*, *Znaczenie kwestii wyznaniowych w działalności narodowo-politycznej Niemców w II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze”, 38 (2006), 4, s. 83–84; Józef Szymeczek, *Stosunek ewangelików na Śląsku Cieszyńskim do plebiscytu i powstań śląskich*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921*, s. 129–133.

¹⁹ *Źródła do dziejów powstań śląskich*, red. Kazimierz Popiołek, t. 2: *Styczeń – grudzień 1920*, oprac. Tadeusz Jędruszczak, Zygmunt Kolankowski *et al.*, Wrocław 1970, s. 41.

²⁰ *Słownik teologii biblijnej*, red. Xavier Léon-Dufour, tłum. i oprac. Kazimierz Romaniuk, Poznań–Warszawa 1973, s. 1064.

Literacką wersją owej myśli jest jedno z opracowań plebiscytowych Macieja Wierzińskiego, opublikowane pod pseudonimem Roman Rola, w którym pisze on, że „Na szczęście Wasze, całego narodu polskiego i całej zagrożonej ludzkości Pan Bóg nie rychliwy, ale sprawiedliwy, wymierzył temu rozbójniczemu plemieniu [Prusakom – M.T.] cios okropny, ale zasłużony, pokarał je za bezmiar nieprawości i zbrodni w ciągu wieków popełnionych i nastały teraz nowe czasy, za które Bogu Najwyższemu dziękować trzeba”²¹.

W prasowym komentarzu do kazania wygłoszonego w kościele dominikanów w Raciborzu, które bardzo mocno dotyczyło ówczesnych stosunków politycznych, stwierdzono wprost, że „Ku końcowi swego kazania zachęcał nas [kaznodzieja – M.T.] do cierpliwego znoszenia «niesprawiedliwego wyroku», mając widocznie na myśli traktat pokojowy. Na to odpowiedzieć możemy, że na nas żadnego niesprawiedliwego wyroku nie nałożono, tylko wybawiono nas ze szponów barbarzyńskich tyranów, do których już więcej nie powrócimy. Zresztą bez woli Bożej nic się nie dzieje, a jeżeli Pan Bóg Niemców pokarał, to widocznie, że na to zasłużyli”²².

Pojęcie sprawiedliwości jako przymiotu Boga pojawiało się także, i było stosowane przez współczesnych autorów, przy omawianiu faktu odrodzenia niepodległego państwa polskiego w 1918 r. Często podkreślano i stwierdzano, że odbudowa Rzeczypospolitej, jaka dokonała się na gruzach państw zaborczych, to „wyrok dziejowy sprawiedliwości boskiej”²³.

Odmiernym kontekstem przywoływania imienia Bożego w różnego rodzaju wydawnictwach oraz sytuacjach życia społecznego omawianego okresu było używanie modlitewnego wezwania: „Tak nam dopomóż Bóg!”. Znanie ono było na ziemiach polskich przede wszystkim dzięki temu, że umieściła je w treści jednej z najbardziej znanych ówczesnie i dziś polskich pieśni patriotycznych, czyli w *Rocie*, Maria Konopnicka. Cieszyło się ono popularnością także na Górnym Śląsku²⁴. W kalendarzu *Piast* na 1921 r. zamieszczono sparafrazowany tekst *Roty*, któremu nadano tytuł *Rota Górnoślązaków*. Pierwsza zwrotka tego utworu brzmiała:

²¹ Roman Rola, *Dlaczego Górnoślązak nie może głosować za Niemcami?*, Mikołów [1920], s. 4–5.

²² *Racibórz. (Ciekawe kazanie)*, „Katolik”, nr 21 z 17 II 1920, s. 7.

²³ *Bracia Rodacy!*, „Katolik”, nr 52 z 29 IV 1920, s. 3.

²⁴ Por. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, *Śląskie Roty*, [w:] „*W krainie pamiątek*”. *Prace ofiarowane profesorowi Bogdanowi Zakrzewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jacek Kolbuszewski, Wrocław 1996, s. 379–398; Leszek Mazan, *Rota*, [w:] *Węzły pamięci niepodległej Polski*, red. Zdzisław Najder *et al.*, Warszawa–Kraków 2014, s. 667–668.

Nie damy Śląska, skąd nasz ród,
Gdzie dom nasz, próg ziemicy –
Śląscy żołnierze, śląski lud,
Górale i górnicy;
Nie będziesz, Niemcze, miał z nas sług.
Tak nam dopomóż Bóg!²⁵

Ciekawe ujęcie ikonograficzne poruszanego zagadnienia stanowi znaczek plebiscytowy z około 1921 r. z hasłem: „Śląsk musi być polski, tak nam dopomóż Bóg!”²⁶. Przedstawia śląską rodzinę na tle dymiących kominów – stojącego ojca rodziny, który trzyma wzniesiony krucyfiks, oraz klęczących kobietę i dziecko. Prawe ręce trzymają oni na sercu, lewe zaś wznoszą w geście przysięgi. Wagę złożonej deklaracji o wysiłku w celu przyłączenia Śląska do Polski podkreślają religijne aspekty składanej przysięgi, którymi są znak krzyża oraz właśnie wezwanie z przywołaniem imienia Boga.

Warto zauważyć, że elementy wezwania Boga oraz powołania się na jego wszechmoc pojawiły się także w przysiędze, jaką składali nowo przyjmowani członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Tekst owej przysięgi, którą składano zazwyczaj na ręce komendanta okręgowego, brzmiał: „Przysięgam przed Bogiem Wszechmogącym i Wszechwiedzącym, że Górny Śląsk przed Niemcami bronić będę, że tajemnic organizacyjnych nawet pod groźbą śmierci nie zdradzę i że rozkazy Polskiej Organizacji Wojskowej sumiennie wykonywać będę. W razie potrzeby jestem gotów za Ojczyznę moje życie poświęcić. Tak mi dopomóż Bóg!”²⁷. Przekazy pamiętnikarskie wskazują, że uroczystości tego typu odbywały się np. w nocy, przy zapalonych świecach i stojącym na stole krucyfiksie²⁸.

Wspominane wyżej wezwanie „Tak nam dopomóż Bóg!” w polemice okołośląskiej pojawiło się także jako symbol nadziei po I powstaniu śląskim. Wydawany w Sosnowcu organ prasowy uchodźców śląskich właśnie nim kończy odezwę

²⁵ Józef Relidzyński, *Rota Górnoszlązaków*, [w:] *Piast. Kalendarz Górnoszląski na Rok Pański 1921*, [Mikołów 1921], s. 26.

²⁶ Zob. Agata Duda-Koza, Weronika Pawłowicz, *Tylko z Polską... Druki ulotne z okresu powstań śląskich i plebiscytu w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, Katowice 2008, s. 94.

²⁷ Jan Ludyga-Laskowski, *Materiały do historii powstań G./Śląskich*, t. 1: 1919–1920, Katowice 1925, s. 134.

²⁸ *Jak starka swego Zeflika na powstanie wysłała. Ludowe opowieści powstańcze*, oprac. Janina Hajduk-Nijakowska, Teresa Smolińska, Katowice 1989, s. 100–101.

Do Braci Górnoszlązaków, wzywającą do wytrwałości i odwagi w dalszej walce o Górny Śląsk²⁹.

Za odmianę wezwania „Tak nam dopomóż Bóg!”, którego sensem i znaczeniem jest przywołanie Bożej opieki oraz protekcji w podejmowanych działaniach, może być umieszczone w winiecie „Gazety Śląskiej” hasło: „Naprzód z Bogiem! Za ojczystą sprawę!”.

Wydawnictwem, które odbiło się szerokim echem na Górnym Śląsku, a którego autorzy starali się zmierzyć z problemem wyjaśnienia sytuacji górnośląskiej po I powstaniu śląskim, odwołującym się do interwencji i osądu Boga, był *Kalendarz Ludowy dla Górnoszlązaków na rok Pański 1920*. Na jego łamach opublikowano tekst *Święte Serce Jezusa i Ojczyzna!* Autor, odwołując się do autorytetu Jezusa, próbował dać charakterystykę jego postępowania, gdyby w Palestynie doszło do plebiscytu. Przyłożył on terminy i pojęcia „powstanie” (w domyśle – powstanie śląskie z 1919 r.) i „głosowanie ludowe” (w domyśle – plebiscyt na Górnym Śląsku) do sytuacji, kiedy to Jezus żył w Palestynie. Z takiego „eksperymentu” myślowego ukuł wnioski, że Jezus byłby przeciwny powstaniu, a więc temu z 1919 r. także, a w razie głosowania ludowego opowiedziałyby się za porządkiem i pokojem, czyli za pozostaniem przy silnym państwie rzymskim³⁰. Takie poglądy spotkały się z powszechną krytyką. Propolska Sekcja Teologiczna Śląskiego Związku Akademickiego wydała specjalne oświadczenie, pytając duchownych niemieckich, czy zgadzają się z poglądami *Kalendarza Ludowego* oraz wzywając do ustalenia, czy naprawdę autorem tekstów opublikowanych w tym kalendarzu są osoby duchowne³¹. W innej publikacji prasowej wprost nazwano kalendarz „hakatystycznym”, a jego treść nadużywającą spraw wiary do celów politycznych³².

Jak rozbieżne były często modlitwy zanoszone w tym samym czasie do Boga i jak różniło się to, o co Go proszono, może świadczyć historia z Chorzowa z 1919 r. Oto rektor miejscowej szkoły, czyli jednocześnie kierownik i nauczyciel tej jednoosobowej placówki oświatowej³³, namawiał nauczane przez siebie dzieci:

²⁹ *Do Braci Górnoszlązaków*, „Powstaniec”, nr 1 z 7 X 1919, s. 1.

³⁰ *Święte Serce Jezusa i Ojczyzna!*, [w:] *Kalendarz Ludowy dla Górnoszlązaków na rok Pański 1920*, [Katowice 1920], s. 17.

³¹ *Publiczne zapytanie*, „Górnoszlązak”, nr 78 z 7 IV 1920, s. 2–3.

³² *Wiadomości z bliższych i dalszych stron. O hakatystycznym „Kalendarzu ludowym”*, „Katolik”, nr 18 z 10 II 1920, s. 5; *Korespondencje*, „Posłaniec Niedzielnny dla Diecezji Wrocławskiej”, nr 6 z 8 II 1920, s. 48.

³³ Por. Anna Glimos-Nadgórska, *Niemieckie dziedzictwo kulturowe a elementy prawa niemieckiego obowiązujące w szkolnictwie powszechnym międzywojennego województwa śląskiego*,

„Kochane dziatki, zbierzmy pieniądze na zamówienie Mszy św. za Polaków, aby ich Bóg oświecił, a lepszy rozum otrzymali i nie chcieli do Polski należeć”. Reagując na ową sytuację, anonimowy autor pisał: „Polacy mają rozum dobry i jasny. Pan Bóg ich stworzył Polakami i dał im to jasne uczucie i zrozumienie, że są Polakami i że Polska jest naszą Matką. Teraz nam Pan Bóg znowu tę wielką łaskę daje, że nam otwarł bramę do wolności, tak, że mu Polacy znowu pod jednym dachem ojczystym, mamy mieć własne państwo, własne rządy, własną wolność czyli wolę, własny chleb na swoim. A pan chciałbyś, panie B, żebyśmy się Polacy modlili o dalszą niewolę naszą? [...] Musielibyśmy być nie stworzeniami Boskimi, gdybyśmy Panu Bogu z całej duszy i z całej mocy serc naszych nie dziękowali za tę wielką łaskę, która nam zamienia noc na dzień, zimę na wiosnę, niewolę na wolność”³⁴.

Do motywu modlitwy do Boga, jako środka służącego rozeznaniu sytuacji społeczno-politycznej na Górnym Śląsku, np. w sytuacji przed plebiscytem, odwoływali się zarówno śląscy katolicy, jak i ewangelicy. Ksiądz Alojzy Koziółek, prezes kółek oświatowych im. Św. Jacka na Górnym Śląsku, na kilka dni przed plebiscytem wzywał członków tego stowarzyszenia: „Któż śmie powiedzieć, że się co dzieje bez rozkazu Pańskiego (Kochanowski – *Treny* 3, 37). Więc pomni jako wierzący chrześcijanie, że ręka Opatrzności Boskiej rządzi losami wszystkich ludzi i wszystkich narodów, przygotujmy się w skupieniu ducha i w pokorze na wielki dzień dziejowego obrachunku. Wzywam przeto członków Tow. Ośw. im. Św. Jacka do gorących modlitw i pokuty za grzechy, aby uprosić Zmiłowania Bożego. Gdzie się odbywają Nowenny do Serca Jezusowego, niech członkowie gorliwy biorą udział w nich, albo niech się modlą prywatnie lub w rodzinach i przystąpią do spowiedzi i Komunii św.”³⁵. Z kolei redaktor „Nowin Ewangelickich” wzywał niecały miesiąc wcześniej: „Po polsku mówiący ewangeliku, polski ewangeliku, zapytaj się w gorącej modlitwie najmędrszego Pana swego, a z całą pewnością otrzymasz odpowiedź – sumienie ci to objawi o ile dotąd byłeś niezdecydowany – że nie możesz inaczej, tylko za Polską głosować”³⁶.

„Wiek Stary i Nowy”, 5 (2007), s. 207.

³⁴ *Chorzów w Katowickiem*, „Katolik”, nr 88 z 24 VII 1919, s. 6.

³⁵ Alojzy Koziółek, *Do Kółek oświatowych im. św. Jacka*, „Katolik”, nr 31 z 12 III 1921, s. 2–3.

³⁶ *Rozważ!*, „Nowiny Ewangelickie”, nr 5 z 12 II 1921, s. 6.

Matka Boża

Znaczenie postaci Matki Bożej i form pobożności związanej z jej osobą na ziemiach państwa polskiego są ogromne³⁷. Nie inaczej było także w okresie powstań śląskich i plebiscytu. Osoba Matki Bożej jako opiekunki i wspomóżycielki była obecna w dyskursie politycznym, zarówno w drukach tekstowych, jak i poprzez reprodukcje różnych jej wizerunków. Strony polska i niemiecka chętnie odwoływały się do różnych stylizowanych wizerunków Matki Bożej, m.in. Częstochowskiej i Piekarskiej³⁸.

Miejscem związanym z kultem maryjnym, które miało szczególną wymowę i symbolikę, była oczywiście Jasna Góra. Powiązanie tego ośrodka kultu ze sprawami politycznymi czasów odradzania się niepodległego państwa polskiego było wielopłaszczyznowe i niezwykle różnorodne – począwszy od organizowania wieców narodowych, poprzez organizowanie pomocy dla walczących o przyłączenie do Rzeczypospolitej, w tym także Górnoślązaków, a skończywszy na wspólnych i indywidualnych modlitwach za pośrednictwem Królowej Polski w intencjach Ojczyzny. Licznie napływający do klasztoru jasnogórskiego pielgrzymi z Górnego Śląska już w okresie I wojny światowej byli tam przyjmowani z wielką ciekawością, ale i ze zrozumieniem oraz radością. W okresie powstań śląskich i plebiscytu pielgrzymki indywidualne oraz grupowe nie ustały, ale peregrynowanie nabrało zgoła nowego charakteru. Zarówno osoby oprowadzające wiernych po klasztorze, jak i kaznodzieje odprawiający nabożeństwa, podkreślali wagę obecności Górnoślązaków w tym miejscu. Natomiast sami wierni podczas swoich modlitw, o czym świadczą wpisy w księgach jasnogórskiego klasztoru, prosili szczególnie o pokój, lepszą dolę dla Śląska oraz o połączenie Górnego Śląska z Polską³⁹.

³⁷ Por. Jan Górecki, *Pielgrzymki na Górnym Śląsku w latach 1869–1914*, Katowice 1994; Zdzisław Janiec, *Kult Maryi w Polsce na przestrzeni dziejów. Zarys problematyki*, Sandomierz 2013.

³⁸ *Katolik. Kalendarz dla wszystkich na rok przestępny 1920*, Bytom [1920]; *Gody plebiscytowe*, „Kocynder”, nr 16 z 24 XII 1920, s. 1; *Wiemy Górnoślązak. Kalendarz dla ludu wiernego Górnośląskiego na rok Pański 1921*, Gliwice [1921]. Zob. także plakat plebiscytowy *Matko Boska Częstochowska, pod Twoją obronę Uciekamy się!* z ok. 1921 r., [w:] Duda-Koza, Pawłowicz, *Tylko z Polską*, s. 54.

³⁹ Paweł Porwoń, *Wycieczki z Górnego Śląska do Częstochowy w latach 1919–1921*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 roku w Bytomiu oraz na Górze Św. Anny*, red. Andrzej Brożek, Bytom 1993, s. 301–312; Zachariasz S. Jabłoński, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej 1918–1945*, red. Ryszard Szwed, Częstochowa 2006, s. 181–182; *idem, Stąd stawaliśmy się wolni*.

O tym, jak niebezpieczna wydawała się stronie niemieckiej praktyka pielgrzymek na Jasną Górę, mogą świadczyć różnego typu publikacje. W 1920 r. Związek Górnośląskich Pracowników Plebiscytowych wydał ulotkę pod tytułem *Pielgrzymki do Częstochowy*, w której ostro skrytykował ten typ praktyk religijnych. Uznano, że „pielgrzymki plebiscytowe służą jedynie celom agitacyjnym, popierają nienawiść narodowościową na Górnym Śląsku i przyczyniają się do powiększenia głodu i nędzy pomiędzy ludnością w Polsce [...]”⁴⁰. Paulinów z jasnogórskiego klasztoru oskarżano o to, że wygłaszają „referaty polityczne sfabrykowane w Lomnicu”. Według opisu broszury klasztor miał być pełen najróżniejszych produktów żywnościowych, z których ograbiano resztę ziem polskich, aby tu sprzedawać je po zaniżonych cenach i w ten sposób budować mit zamożnej Polski⁴¹. W podobnym tonie Jasną Górę zaatakowano także w 1920 r. na łamach pisma „Der Schwarz Adler”⁴².

Niezwykle ciekawą informacją, która wpisuje się w omawianą tematykę, jest wiadomość, jaka pojawiła się na łamach prasy jesienią 1919 r. W relacjach z wizyty delegacji Górnoślązaków, która udała się do Gniezna, aby prosić biskupów polskich zgromadzonych na zjeździe u grobu św. Wojciecha o poparcie sprawy górnośląskiej w Watykanie, pojawiła się wzmianka, że biskup kujawsko-kaliski (włocławski) Stanisław Zdzitowiecki złożył tejże delegacji niezwykle poważną deklarację. Miał on zapewnić Górnoślązaków, że w wypadku gdy Górny Śląsk przypadnie Polsce, a papież zdecyduje się utworzyć samodzielne biskupstwo śląskie, biskup ten „odstąpi Jasną Górę na siedzibę tego nowego biskupstwa”. Jak relacjonowano: „Ofiaruje ją wiernemu polskiemu ludowi katolickiemu z G. Śląska, który z Cudownego Matki Boskiej Częstochowskiej czerpał przez tyle lat niewoli pociechę religijną i otuchę do wytrwania w obronie wiary i narodowości”⁴³. Nie rozstrzygając, czy rzeczywiście dobrze zrozumiano biskupa kujawsko-kaliskiego i czy w ogóle miał on prawo składać tego typu deklarację, wymowa takiej informacji była ogromna – Polska ofiarowuje Górnemu Śląskowi to, co ma najcenniejszego.

Jedną z najliczniejszych i największych uroczystości jasnogórskich związanych z Górnym Śląskiem miała miejsce 13 III 1921 r., czyli na tydzień przed plebiscytem

Świętowanie niepodległości i zagospodarowywanie wolności z udziałem Jasnej Góry, Jasna Góra–Częstochowa 2009, s. 29–36.

⁴⁰ *Pielgrzymki do Częstochowy. Die Wallfahrten nach Czenstochau*, druk ulotny [ok. 1920].

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Zachariasz S. Jabłoński, *Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918–1921*, Częstochowa 1998, s. 98–99.

⁴³ Jan Przybyła, *Częstochowa przyznana Górnemu Śląskowi*, „Powstaniec”, nr 20 z 20 X 1919, s. 1.

górnos Śląskim. Uroczystościom w kaplicy cudownego obrazu Matki Bożej przewodniczył biskup sufragan wrocławski Władysław Krynicki. Jednocześnie przed szczytem jasnogórskim zgromadziły się „tysięczne zastępy ludności”. Do owych tłumów kazanie z wałów wygłosił o. Marian Paszkiewicz⁴⁴. Porównał on Górny Śląsk do perły ziem polskich, która już niedługo zostanie przyłączona do korony Królowej Polski. W chwili, kiedy po wysłuchaniu kazania zgromadzeni wierni śpiewali pieśni religijno-patriotyczne, w kaplicy obrazu biskup Krynicki odczytał tekst modlitwy, w której powierzał Górny Śląsk i Górnos Ślązaków opiece Matki Bożej⁴⁵. Wydrukowany w formie ulotek tekst modlitwy rozdano wiernym zgromadzonym przed wałami⁴⁶.

Święci

Polemika dotycząca Górnego Śląska „podzieliła” nawet świętych. Każda ze stron dyskusji i konfliktu znalazła w panteonie świętych i błogosławionych tych, których przedstawiano jako patronów i opiekunów swojej sprawy. Strona niemiecka jako swą szczególną opiekunkę i patronkę prezentowała św. Jadwigę Śląską. Strona polska odwoływała się przede wszystkim do orędownictwa św. Jacka Odrowoża i bł. Czesława, choć wśród wzywanych znalazł się i bł. Jan Sarkander⁴⁷.

Święta Jadwiga Śląska była i jest wybitną postacią dziejów Śląska, cenioną oraz pamiętaną przez katolików zarówno niemieckich, jak i polskich⁴⁸. W publikacjach okresu plebiscytowego, wydawanych przez stronę niemiecką, jest ona przedstawiana głównie jako patronka Śląska, księżna, która ukochała Śląsk i Ślązaków i której przyznano tytuł „matki Ślązaków”⁴⁹. Na kolportowanych w tym

⁴⁴ Paszkiewicz Stanisław (1876–1942), *święcenia 1901*, [w:] Bogdan Staszek, Ryszard Nowakowski, Piotr Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 3: M–R, Sandomierz 2017, s. 145.

⁴⁵ *Uroczystość religijno-narodowa na Jasnej Górze. Polecenie Górnego Śląska opiece Matki Boskiej*, „Goniec Częstochowski”, nr 60 z 15 III 1921, s. 2–3.

⁴⁶ Jabłoński, *Jasna Góra w odradzającej się Polsce*, s. 107, 174.

⁴⁷ Por. J[ulian] A[ntoni] Ł[ukaszkiwicz], *Błogosławiony Jan Sarkander (W 300-letnią rocznicę śmierci)*, [w:] *Piast. Kalendarz Górnos Śląski*, s. 41.

⁴⁸ Rober Żurek, *Święta Jadwiga Śląska. Ponad narodowością i stanem*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. Robert Trąba, Hans Henning Hahn, współpr. Maciej Górny, Kornelia Kończal, t. 2: *Wspólne/Oddzielne*, Warszawa 2015, s. 390–402; Kazimiera Jaworska, *Pamięć o świętej Jadwidze Śląskiej na Dolnym Śląsku w czasach Polski Ludowej*, [w:] *Święta Jadwiga Śląska. Pamięć–dziedzictwo–inspiracja. Księga Roku Jadwiżańskiego*, red. Grzegorz Sokołowski, współpr. Kazimiera Jaworska, Patryk Gołubców, Wrocław 2018, s. 143–154.

⁴⁹ *Śląska Róża Królewska*, [w:] *Wierny Górnos Ślązak*, s. 36.

okresie ulotkach otwarcie wzywano jej wstawiennictwa u Boga, aby ziemia śląska została przy ojczyźnie niemieckiej⁵⁰.

Polskie wydawnictwa, pisząc o świętym Jacku i błogosławionych Czesławie i Bronisławie, podkreślały po pierwsze ich liczne związki z ziemią śląską i Ślązakami, po drugie – ich zdecydowanie w obronie wiary, a po trzecie – troskę o ducha narodowego⁵¹. Wstawiennictwa tych świętych dla sprawy górnośląskiej upraszali także biskupi polscy oraz inni duchowni wypowiadający się w kwestii górnośląskiej⁵².

Incydentalnie w dyskusji politycznej pojawił się św. Mikołaj. Jego postać przywołał i wykorzystał „Kocynder”. Na stronie tytułowej numeru 15 z 1920 r. umieszczono wizerunek „polskiego św. Mikołaja”, który broni polskie dzieci przed „niemieckim Krampusem”. Święto tego ostatniego obchodzono w wielu krajach 5 grudnia, czyli dzień przed liturgicznym wspomnieniem św. Mikołaja. O ile św. Mikołaj obdarowywał dzieci prezentami, o tyle Krampus (demon przybierający postać pół kozy, a pół człowieka) porywał je z rodzinnego domu. W wypadku ilustracji „Kocyndra” dychotomia tych postaci została przeniesiona na stosunki polityczne Górnego Śląska, a osią sporu uczyniono problem germanizacji polskich dzieci – diabeł niemiecki chce dzieci dla siebie, św. Mikołaj zaś broni polskich dzieci, „bo rodzice ich są Polakami i po polsku pacierz mówią”⁵³.

Świadectwo męczenników, czyli tych wiernych, którzy oddali swe życie za wierność Chrystusowi, Kościołowi i prawdom wiary, miała – i ma po dziś dzień – ogromne znaczenie w całym chrześcijaństwie⁵⁴. Do idei męczeństwa mieszkańców Górnego Śląska nawiązał m.in. ks. Stanisław Radziejewski. W tekście opublikowanym jesienią 1919 r. na łamach „Powstańca”, w obliczu klęski I powstania śląskiego pisze on o śląskich męczennikach. Stara się śląskie doświadczenia walki i przelanej krwi wpisać w historiozbowczą wizję i nadać jej zarówno znaczenie religijne, jak i narodowe. Porównał gwałtowne zaburzenia na Górnym Śląsku w 1919 r., zwłaszcza zaś prześladowania Polaków mieszkających na tym terenie,

⁵⁰ *Hl. Hedwig, Schlesiens Fürstin, bitte Gott, dass unser Land dem deutschen Vaterlande erhalten bleibe* = Św. Jadwigo, Śląska księżno, proś Boga, aby ziemia nasza pozostała przy ojczyźnie niemieckiej, druk ulotny [ok. 1920], por. Duda-Koza, Pawłowicz, *Tylko z Polską*, s. 142.

⁵¹ J[ulian] A[ntoni] Ł[ukaszkiewicz], *Górnoślązaku wstań!*, [w:] *Piast. Kalendarz Górnośląski*, s. 92.

⁵² Zob. źródła w podrozdziale „Autorytety religijne”.

⁵³ *O dusze dzieci górnośląskich*, „Kocynder”, nr 15 z 10 XII 1920, s. 1.

⁵⁴ Por. *Księga świadków. Martyrologium ekumeniczne*, wprowadzenie Enzo Bianchi, tłum. Krzysztof Stopa, Częstochowa 2004.

do prześladowań, jakich dokonywali zaborcy w całym XIX w. Pisał m.in.: „Dopuścił Bóg na nich [tzn. Ślązakach – M.T.] chrzest krwi za Polskę”⁵⁵. Autor wyraził opinię, że Niemcy, stosując gwałt i przemoc wobec Ślązaków, stali się niejako narzędziem Bożej mądrości: „Bóg odbierając im rozum użył ich jako narzędzia do złączenia narodu polskiego”⁵⁶. W jego opinii „Niemcy niemczyli Polaków śląskich póki to czynili zdradą namową, kłamstwem. Teraz, kiedy używają gwałtu, sami Ślązakom otwierają oczy, sami ich od siebie odpychają. [...] Bóg nie mógł lepszego lekarstwa użyć przeciw niemczeniu. Dziwne są drogi Boskie!”⁵⁷. Takich samych argumentów i sformułowań, jak te przywołane wyżej, użył autor w słowie wstępnym do *Piasta. Kalendarza Górnośląskiego na rok 1921*⁵⁸. Spotkało się to z repliką strony niemieckiej. Na łamach kalendarza *Wierny Górnoślązak* nazwano takie poglądy bluźnierstwem. Tłumaczono, że to nie Bóg sprowadził konflikt na Góry Śląsk, ale Polacy, m.in. „panowie warszawscy”, Józef Plebanek, „zgraja od POW” oraz „kat dobrze znany Górnego Śląska”, czyli prawdopodobnie Wojciech Korfanty⁵⁹.

Motywy biblijne

Motywy biblijne bardzo często pojawiały się jako struktura literacka i wyobraźniowa, za pomocą której chciano pokazać istotę procesów politycznych i społecznych zachodzących na Górnym Śląsku. Prezentowane poniżej przykłady, ze względu na ich znaczną liczbę w ówczesnych publikacjach, stanowią oczywiście jedynie namiastkę tego zjawiska. Ułożono je w porządku, w jakim motywy te występują w pismach *Starego i Nowego Testamentu* według kanonu Kościoła rzymskokatolickiego.

„Wola Ludu. Der Wille des Volkes”, opisując biedę i trudności aprowizacyjne odrodzonego państwa polskiego, odwołuje się do obrazu raju, przy czym mówi o „raju Korfantego”. Oczywiście pojęcie owo zostało użyte w sensie ironicznym, gdyż ów raj to niedostatek żywności i powszechna bieda. W opinii pisma biedy tej nie zasłaniają nawet organizowane uroczystości w Częstochowie na Jasnej Górze i w Sosnowcu, podczas których nie brak jedzenia i napitków⁶⁰.

⁵⁵ [Stanisław] Radziejewski, *Męczennicy polscy*, „Powstaniec”, nr 1 z 7 X 1919, s. 3.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Słowo wstępne do czytelników*, [w:] *Piast. Kalendarz Górnośląski*, s. 8.

⁵⁹ „*Piast*” kalendarz kłamiwy niekatolicki, [w:] *Wierny Górnoślązak*, s. 63.

⁶⁰ *Raj Korfantego. O czym hotel Lomnitz nie pisze. Das Paradies Korfanty. Wovon das Lomnitz-Hotel nich spricht*, „Wola Ludu. Der Wille des Volkes”, nr 4 z 29 I 1921, s. 3.

Jeden ze współczesnych żartów opowiadanych na Śląsku porównywał cesarza Wilhelma II z Józefem Egipskim. Historię tego ostatniego opisano w *Księdze Rodzaju* (Rdz 39)⁶¹. Na pytanie, co różniło obu mężczyzn, odpowiadano, że Józef, wówczas gdy chciała go uwieść żona Putyfara, uciekł, pozostawiając w jej rękach płaszcz, czyli wszystko, co miał. Natomiast cesarz Wilhelm najpierw wysłał swój majątek do Holandii, a potem sam uciekł tam z Niemiec, pozostawiając spłatę reparacji wojennych swym dawnym poddanym⁶².

Autor artykułu na łamach „Powstańca”, podpisany nazwiskiem Siewski, I powstanie śląskie porównał do walki Dawida z Goliatem, opisaną w *I Księdze Samuela* (1 Sm 17)⁶³. Jak tłumaczył piszący, choć lud śląski Goliata nie uśmiercił, to swą krwią przypieczętował przysięgę, w której zobowiązał się przyłączyć Górny Śląsk do Polski⁶⁴.

Niezwykle interesujące spojrzenie na problem górnośląski dał autor publikujący pod nazwiskiem Pietruszka na łamach „Woli Ludu. Der Wille des Volkes”. Użył on opowieści o wyroku króla Salomona, który musiał rozstrzygnąć spór dwóch kobiet o to, do której należy dziecko. Chcąc dotrzeć do prawdy, nakazał rozciąć dziecko na równe połowy. Prawdziwa matka, kierując się miłością, zrezygnowała ze swych praw do dziecka; fałszywa zgodziła się na zamordowanie dziecka⁶⁵. W opowieści przedstawionej na łamach pisma owym dzieckiem jest Górny Śląsk, zaś dwie matki to Polska i Niemcy. Autor artykułu oskarżył W. Korfanteo, którego nazwał „oszukańcem”, oraz „warszawską szlachtę”, o to, że od początku konfliktu miał plan podziału Górnego Śląska i konsekwentnie go realizował. Jego zdaniem „Górny Śląsk musi niepodzielnym zostać, nie tylko w politycznym, jak i w gospodarczym i kulturalnym względzie”⁶⁶.

Spośród powiedzeń i przysłów biblijnych „Kocynder” wykorzystał na przykład Jezusową przypowieść o wielbłądzie i uchu igielnym: „Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego” (Mt 19, 24)⁶⁷. Pierwotny sens przypowieści skupiał się na trudnościach, jakie mają osoby

⁶¹ Chiara de Capoa, *Stary Testament. Postacie i epizody*, tłum. Ewa Morka, Warszawa 2007, s. 132–151.

⁶² *Wiluś i Józef z Egiptu*, „Kocynder”, nr 26 z 20 III 1921, s. 13.

⁶³ Capoa, *Stary Testament*, s. 221–232.

⁶⁴ [s.n.] Siewski, *Znaczenie powstania śląskiego*, „Powstańca”, nr 3 z 12 X 1919, s. 1.

⁶⁵ Por. Capoa, *Stary Testament*, s. 242–245.

⁶⁶ [s.n.] Pietruszka, *Wyrok salomonowy. Das salomonische Urteil*, „Wola Ludu. Der Wille des Volkes”, nr 17 z 9 IV 1921, s. 1.

⁶⁷ Por. *Ewangelia według świętego Mateusza*, cz. 2: *Rozdziały 14–28*, wstęp, przekł. z oryginału, komentarz Antoni Paciorek, Częstochowa 2008, s. 269–273.

bogate – i na tym bogactwie tylko skupione – z dostaniem się do królestwa niebieskiego. Śląskie pismo przetworzyło ów temat, zamieszczając rysunek wielbłąda przechodzącego przez ucho igielne i płaczącego nad urną wyborczą Niemca, opatrząc ową scenę podpisem: „Prędzej wielbłąd przejdzie przez ucho igielne, niż Niemiec wygra plebiscyt na Górnym Śląsku!”⁶⁸.

Z kolei jedna z ulotek plebiscytowych, krytykująca W. Korfantego i jego religijność, porównuje tego właśnie polityka do wilka przychodzącego w owczej skórze⁶⁹. Jest to oczywiste nawiązanie do ostrzeżenia Jezusa, który przestrzegał swoich uczniów przed fałszywymi prorokami, mającymi się pojawić po odejściu Jezusa (por. Mt 7, 15).

Wielokrotnie powracającym motywem wywodzącym się z *Nowego Testamentu* w dyskusji górnośląskiej była osoba Judasza i związane z nim pojęcie zdrady oraz symboliczne srebrniki⁷⁰. Tym ostatnim terminem określano m.in. niemieckie propozycje autonomii lub neutralności dla Górnego Śląska. Plany te miały – według prasy polskiej – odegrać podobną rolę do 30 srebrników, jakie otrzymał Judasz za zdradę Jezusa⁷¹. Judaszem z kolei wprost określano każdego Polaka, który chciałby głosować za Niemcami⁷². W ostrej walce plebiscytowej miano Judasza szczególnie często przypisywano ks. Pawłowi Nieborowskiemu, proboszczowi z Rychtału koło Namysłowa. Był on autorem niezwykle popularnych broszur, w których przekonywał o potrzebie przynależności Śląska do Niemiec, oraz aktywnym uczestnikiem akcji plebiscytowej po stronie niemieckiej⁷³. Twórczość tego duchownego określono mianem „worka Judaszowego”, co oznaczało, że treść jego dzieł ma takie samo zadanie, jak 30 srebrników, za które zdradził on Jezusa⁷⁴.

⁶⁸ *Niemieckie widoki plebiscytowe*, „Kocynder”, nr 19 z 20 I 1921, s. 4.

⁶⁹ *Przypatrzcie się tylko „pobożnemu” Korfantemu! Seht Euch doch einmal den „frommem” Korfanty an!*, druk ulotny [ok. 1921]; por. Duda-Koza, Pawłowicz, *Tylko z Polską*, s. 185.

⁷⁰ Por. Rosa Giorgi, *Aniołowie i demony*, tłum. Tamara Łozińska, Warszawa 2005, s. 270–274; Marek Starowieyski, *Judasz. Historia, legendy i mity*, Poznań 2006; Peter Stanford, *Judasz. Biografia kulturowa*, tłum. Barbara Gutowska-Nowak, Kraków 2016.

⁷¹ *Srebrniki autonomiczne*, „Powstaniec”, nr 15 z 9 XI 1919, s. 1.

⁷² *Podłym Judaszem jest Polak, który głosuje za Niemcami!*, druk ulotny [ok. 1920]; por. Duda-Koza, Pawłowicz, *Tylko z Polską*, s. 74.

⁷³ Ewa Wyglenda, *Nieborowski Paweł Waldemar (1873–1948)*, [w:] *Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej*, red. Alojzy Lysko, Pszczyzna 1994, s. 198–199.

⁷⁴ Robert T. Rabow, „Katolicyzm” *hakatyistyczny na Śląsku. (Krótka wiadomość o worku Judaszowym księdza Nieborowskiego czyli o kłamstwach, oszczerstwach i przewrotnościach, zawartych w jego książce p.t. „Oberschlesien, Polen und Katolizismus”*, Gliwice [1920].

Motyw zdrady Judasza pojawił się również w politycznej polemice prowadzonej przez ewangelików. Na łamach czasopisma „Nowiny Ewangelickie” mianem Judasza określano tych Ślązaków, którzy dokonali opcji proniemieckiej: „Jeżeliby ktoś wstydził się, że jest polskiego pochodzenia, niech też nigdy nie używa polskiej mowy! Niech wyprze się wszelkich stosunków i łączności z tym językiem i narodem! Niech będzie zdrajcą, Judaszem!”⁷⁵.

Artykuł na temat mającej powstać nowej autonomicznej prowincji górnośląskiej w ramach państwa niemieckiego zatytułowano *Z Szawłów Pawły*. Porównanie to miało obrazować nagłą zmianę stanowiska polityków i redaktorów niemieckich, którzy do tej pory prześladowali i krytykowali polski ruch narodowy, a teraz obiecują mu przysły autonomiczny Górny Śląsk, porównując go – używając kolejnej biblijnej metafory – do raj⁷⁶. Wzorem tutaj była sytuacja opisana w *Dziejach Apostolskich*, mająca miejsce pod Damaszkiem, kiedy to Szaweł, okrutny prześladowca chrześcijan, spotkał zmartwychwstałego Jezusa, nawrócił się i nie tylko stał się jego uczniem, ale został apostołem nowej wiary (Dz 9, 1–19)⁷⁷. Istotą użycia wspomnianego motywu biblijnego nie był fakt nawrócenia, ale to, że jak w przeszłości gorliwie strona niemiecka głosiła potrzebę przynależności Śląska do Niemiec, tak samo gorliwie jesienią 1919 r. propagowała hasła autonomii dla prowincji górnośląskiej.

Warte zauważenia jest także ukazanie w obrazie starcia narodowego i państwowego na Górnym Śląsku państwa niemieckiego i niemieckości jako sił zła. Najlepszym przykładem tego typu wyobrażenia jest rysunek zamieszczony na stronie tytułowej szóstego numeru „Kocyndra” z 1920 r. Państwo niemieckie przedstawione jest jako smok zięjący ogniem, który na głowie ma pikielhaubę, a na brzuchu wypisaną dewizę „Gott mit uns”. Celem jego działań jest zajęcie Górnego Śląska. W obrazie tym nawiązanie do Pisma Świętego jest dwojakie. Z jednej strony smok był zawsze w Biblii obrazem zła, ciemności i chaosu, a szczególnie w *Apokalipsie św. Jana* reprezentuje moc wrogów Boga. Charakterystyczne jest, że omawiana publikacja zachowuje nawet takie szczegóły, jak kolor skóry biblijnej bestii. Według *Apokalipsy św. Jana* miała ona być koloru ognia, czyli

⁷⁵ Zob. wyżej, przyp. 36.

⁷⁶ *Z Szawłów Pawły*, „Powstaniec”, nr 8 z 23 X 1919, s. 2–3.

⁷⁷ Martin Bocian, współpr. Ursula Kraut, Iris Lenz, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, Kraków 1995, s. 417–429.

czerwona, i tak został przedstawiony „pruski” smok na łamach „Kocyndra”⁷⁸. Drugim nawiązaniem biblijnym była sama dewiza „Gott mit uns”. Do dnia dzisiejszego kojarzy się ona przede wszystkim z oficjalną dewizą Królestwa Prus i hasłem wypisywanym na elementach niemieckiego uzbrojenia. Warto zauważyć, że słowa te także mają genezę biblijną. Biblijne imię Emmanuel, które – jak wierzyli Izraelici – będzie tytułem-imieniem Mesjasza, przywoływane jest zarówno w pismach *Starego* (Iz 7, 14; 8,8), jak i *Nowego Testamentu* (Mt 1,23), oznaczając nic innego, jak stwierdzenie „Bóg z nami”⁷⁹. Oczywiście użycie tego sformułowania raczej nie miało kojarzyć się ze zbawieniem i mocą Bożą, ale jasno i wyraźnie wskazać, że diabelski smok, czyli państwo niemieckie, używa wprawdzie szczytnych haseł, ale jego prawdziwe intencje są zupełnie inne.

Innym ujęciem zjawiska wiązania państwa pruskiego z siłami zła było jego porównanie do postaci Antychrysta narodów; i tak też było ono określane⁸⁰. W tym porównaniu kryje się myśl ukazująca państwo niemieckie jako zwodziciela, oszusta i przeciwnika prowadzącego nieustanną walkę z Bogiem i jego ludem⁸¹.

Moralność chrześcijańska

Historycy podejmujący temat religijnych aspektów sporu o Górny Śląsk uważali, że wiele działań różnych uczestników życia narodowego i politycznego tamtych czasów nakierowanych było na kształtowanie sumień Górnoślązaków. Problemy narodowe i społeczne sprowadzono do kwestii, którą należało rozstrzygnąć we własnym sumieniu⁸². Już w chwili ogłoszenia pierwszych informacji o planowanym plebiscycie górnośląskim w prasie związanej z Górnym Śląskiem zwracano uwagę, jak ważna jest rola sumienia, a nie tylko czynników politycznych czy ekonomicznych, przy podejmowaniu decyzji w chwili głosowania⁸³.

⁷⁸ Por. Manfred Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. Kazimierz Romaniuk, Poznań 1989, s. 219–220; Giorgi, *Aniołowie i demony*, s. 264–269; Piotr Ostański, *Objawienie Jezusa Chrystusa. Praktyczny komentarz do Apokalipsy*, Ząbki 2005, s. 223–225.

⁷⁹ Kazimierz Romaniuk, Augustyn Jankowski, Lech Stachowiak, *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, Poznań–Kraków 1999, s. 14; Klaus-Stefan Krieger, *Przemoc w Biblii*, tłum. Andrzej Wałęcki, Kraków 2004, s. 18–23; Edward Ozorowski, *Słownik podstawowych pojęć teologicznych*, Warszawa 2007, s. 79.

⁸⁰ Por. Bernard McGinn, *Antychryst*, tłum. Barbara Cendrowska, Warszawa 1998.

⁸¹ Rola, *Dlaczego*, s. 34.

⁸² Tomasz Fałęcki, *Dylematy ks. Jana Kapicy*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*, cz. 2, red. Danuta Kisielewicz, Lech Rubisz, Opole 2004, s. 75.

⁸³ „Niech sumienie rozstrzygnie”, „Powstaniec”, nr 20 z 20 XI 1919, s. 2.

Niezwykle praktyczną kwestią, którą należało rozwiązać i jasno przedstawić w momencie ogłoszenia decyzji o przeprowadzeniu plebiscytu, były pytania o to, czy Górnoszlązacy, jako obywatele państwa pruskiego, nie powinni być wobec niego lojalni oraz jak powinni zachować się w sytuacji, kiedy dano im wybór w postaci głosowania plebiscytowego. W dyskusji prasowej, jaka toczyła się między przedstawicielami polskiego ruchu narodowego, ks. Jan Kapica (Kapitza) jasno, wyraźnie i bardzo kategorycznie ową kwestię rozstrzygnął: „Od chwili zatwierdzenia warunków pokojowych lojalność wobec państwa pruskiego już nas krępować nie będzie – i nikt pod tym względem nacisku na sumienie ludu wywierać nie śmie! Wolno Polskę wybierać! Nie potrzebuje się więc nikt względami na Prusy kierować”⁸⁴.

Cytowane oświadczenie nie zamknęło sprawy, a strona niemiecka polemizowała z argumentami ks. J. Kapicy. Na łamach prasy niemieckojęzycznej ukazywały się artykuły, w których dowodzono, że każdego Górnoszlązaka obowiązuje wierność i lojalność wobec państwa niemieckiego, a co za tym idzie – głosowanie w plebiscycie za Polską to grzech. W dniu 2 VIII 1910 r. ks. J. Kapica wydał krótkie oświadczenie, które po raz kolejny w sposób jednoznaczny głosiło, iż: „Jesteśmy zupełnie wolni i nie mamy wobec Niemiec i Prus żadnych obowiązków sumienia. Sprawa sumienia została przez przyjęcie pokoju załatwiona i nikt nie śmie ludowi nowych obowiązków narzucać”⁸⁵.

Do sumienia osób wierzących odwoływał się w swoich artykułach przywoływany już wyżej ks. S. Radziejewski⁸⁶. Ten zasłużony dla sprawy polskiej i polskiego dziennikarstwa na Górnym Śląsku duchowny zabrał głos w debacie na temat plebiscytu. Nawołując do głosowania za przyłączeniem Śląska do Polski, podkreślał: „Głosować za Polską powinien każdy Ślązak nie tylko jako Polak, lecz też jako katolik. Do tego jest każdy w sumieniu zobowiązany, bo katolik powinien trzymać z katolikami”⁸⁷. Cel owego apelu był jednoznaczny. Polityczny wybór został za jego przyczyną przeniesiony, czy raczej „podniesiony” do rangi kwestii moralnej, a co za tym idzie – zasadniczej, nie tylko dla aktualnego życia i bieżących stosunków

⁸⁴ *Centrum a Polska*, „Górnoszlązak”, nr 145 z 29 VI 1919, s. 1.

⁸⁵ [Jan] Kapitza, *Obowiązek sumienia*, „Katolik”, nr 94 z 7 VIII 1919, s. 1.

⁸⁶ Mieczysław Pater, *Radziejewski (Radziejowski) Stanisław (1830–1923)*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. *idem*, Katowice 1996, s. 341–343.

⁸⁷ [Stanisław] Radziejewski, *Głosować za Polską*, „Górnoszlązak”, nr 84 z 14 IV 1920, s. 1–2.

politycznych, ale również wartości fundamentalnych. Po przytoczonym powyżej apelu ks. S. Radziejewski podał szereg argumentów, których zasadniczą treścią jest myśl, że Polska to państwo katolickie, zaś Niemcy to państwo, którego społeczeństwo składa się z trzech części: protestanckiej, bezwyznaniowej i katolickiej.

Motyw roli sumienia, które można wypaczyć, ale które też można naprostować, pojawiał się z gawędach Klachuli (plotkary), podpisywanej jako Różla Pyscycka (czyli Róża Pyskata), publikowanych na łamach „Kocyndra”. W jednej z opowieści opisuje ona śląskich emigrantów z Westfalii, którzy pod wpływem agitacji niemieckiej uwierzyli, że Śląsk powinien należeć do państwa niemieckiego. Klachula doradzała: „Ha no, każdego roz sumienie polskie rusy i prowda zawsze wyjdzie na wierch. Jeno do tych ludzi, do tych łocyganionych boroków trzeba dobrze i serdecznie przemówić”⁸⁸. Ciekawy jest kontekst przytoczonej sytuacji. Po całej dyskusji na tematy polityczne wszyscy zebrani – emigranci z Westfalii i mieszkańcy Górnego Śląska – udali się wspólnie do kościoła na nowennę do Najświętszego Serca Pana Jezusa, aby prosić o zwycięstwo Polski w plebiscycie. Szczególnie ważne jest w wypadku tego tekstu użycie i przywołanie bardzo żywego na Górnym Śląsku kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa. Miał on ogromne znaczenie w latach I wojny światowej, kiedy to walczące strony – szczególnie Francuzi i Włosi – poprzez ceremonie poświęcenia się Sercu Jezusowemu starały się mobilizować społeczeństwo oraz upraszać zwycięstwo militarne i szybki pokój⁸⁹. Wydaje się, że na Górnym Śląsku praktyki tego typu nie często miały miejsce, ale kult Serca Jezusa zachował swą „wojenną funkcję”, czyli uproszenia pokoju i osiągnięcia zwycięstwa w walce.

W walce politycznej bardzo często używa się argumentów *ad personam*. Oczywiście ataki tego typu kierowane są wobec osób najbardziej zaangażowanych w polemikę czy działalność organizacyjną. Strona polska podkreślała dla przykładu polskie pochodzenie wielu osób, które agitowały za Niemcami⁹⁰. Niezwykle poważne oskarżenia natury moralnej wysuwano wobec znanego nam już ks. P. Nieborowskiego, któremu przypisywano m.in. że za napisanie broszur plebiscytowych otrzymał od niemieckich przemysłowców górnośląskich kwotę 30 tys. marek niemieckich⁹¹.

⁸⁸ *Godka Klachuli*, „Kocynder”, nr 26 z 20 III 1921, s. 10.

⁸⁹ Por. Sante Lesti, *Riti di guerra. Religione e politica nell'Europa della Grande Guerra*, Bologna 2015 (Studi e ricerche, vol. 690).

⁹⁰ X.B., *Zaprzacny*, „Katolik”, nr 34 z 19 III 1921, s. 3.

⁹¹ Rabow, „Katolicyzm” *hakatystyczny*, s. 5.

Z kolei strona niemiecka szczególnie atakowała W. Korfantego, a jednym z argumentów, jaki wysuwała, było jego niemoralne prowadzenie się oraz niezgodność wyznawanych poglądów katolickich ze stylem życia⁹². W publikacjach ulotnych starano się przekonać czytelników, że religijna retoryka Korfantego, a także jego katolickie poglądy, są jedynie wynikiem politycznej kalkulacji. Twierdzono, że ten sam polityk Korfanty, który procesował się przed sądem kościelnym z biskupem wrocławskim i otwarcie krytykował samego papieża, nagle zmienił swe postępowanie i – jak to określano – „spobożniał” na potrzeby plebiscytu⁹³. Starano się przypomnieć wszelkie te sytuacje z jego życia, w których znalazł się on w konflikcie z duchowieństwem śląskim, szczególnie z biskupem wrocławskim⁹⁴. W jednym z druków, zatytułowanym *Czy kościół katolicki został rzeczywiście tak bardzo zaniedbany?*, a poświęconym kwestii finansowania Kościoła na Górnym Śląsku, oskarżono Korfantego o to, że sam nie ofiarował „any fenyga” na budowę nowych kościołów, a całe jego zaangażowanie w kwestiach religijnych polegało na staraniach, aby uniemożliwić biskupowi wrocławskiemu przyjazd na poświęcenie kościoła w Luboszycach pod Opolem⁹⁵.

Autorytety religijne

Odmiernym aspektem prowadzenia walki ideowej o korzystny wynik plebiscytu górnośląskiego było zabieranie głosu oraz powoływanie się w dyskusji politycznej na autorytety, także te religijne i moralne. Była to niejako naturalna konsekwencja przekonania o doniosłości i znaczeniu przyszłych losów Górnego Śląska dla życia religijnego, zachowania tradycji religijnej, a także możliwości lub niemożliwości funkcjonowania Kościoła katolickiego, które żywiono w czasie omawianego sporu. Skoro zaś mieszkańcy Górnego Śląska deklarowali zdecydowanie swoje przywiązanie do religii katolickiej, a dyskusja na temat spraw religijnych toczyła się głównie wokół problemów Kościoła katolickiego, do którego należała większość mieszkańców obszaru plebiscytowego, oczywiście było, że w ogólnej mobilizacji politycznej sięgnięto także po głos tych osób lub też grup,

⁹² Por. Grzegorz Bębnik, Sebastian Rosenbaum, Mirosław Węcki, *Wojciech Korfanty 1873–1939*, Warszawa–Katowice 2018, s. 22–23.

⁹³ Zob. wyżej, przyp. 69.

⁹⁴ *Korfantego walka naprzeciw katolickiemu Duchowieństwu. Korfanty's Kampf gegen die katholische Geistlichkeit*, „Wola Ludu. Der Wille des Volkes”, nr 6 z 12 XII 1920, s. 3–4.

⁹⁵ *Czy kościół katolicki rzeczywiście został tak bardzo zaniedbany? Ist die katholische Kirche Oberschlesien zurückgesetzt worden?*, druk ulotny [ok. 1921].

które z racji swego miejsca bądź znaczenia w hierarchii kościelnej mogły przekonać niezdecydowanych.

Najbardziej charakterystyczną publikacją dokumentującą opowiedzenie się autorytetów moralnych po jednej z dwóch stron debaty politycznej była broszura pt. *Głos Biskupów katolickich do katolickiego ludu polskiego na Górnym Śląsku w sprawie plebiscytu* z 1921 r. Ta niewielka książeczka, choć spełniała ewidentnie funkcje propagandowe, nie była broszurą omawiającą plebiscyt czy walkę o Górny Śląsk z perspektywy religijnej, ale stanowiła zbiór dokumentów wydanych przez poszczególnych biskupów polskich przed plebiscytem, których adresatami byli mieszkańcy Górnego Śląska. Wszyscy hierarchowie udzielali Górnoślązakom swego pasterskiego błogosławieństwa, a elementami, które w ich dłuższych bądź krótszych listach się pojawiły, były obrazy i motywy istotne z punktu widzenia polskiej religijności, tak narodowej, jak i regionalnej: Jasna Góra, polscy święci, katolicka Polska jako Macierz oraz cierpienia ludu na Górnym Śląsku. W każdym z listów widać wyraźnie osobisty rys charakteru i stylu ich autorów. Biskup przemyski Józef Sebastian Pelczar, senior polskich biskupów, podkreślał w swym liście fakt przywiązania ludu śląskiego do Polski, łącząc tę jego postawę z wielkimi wyrzeczeniami oraz częstymi cierpieniami w ciągu dziejów. Jednocześnie hierarcha ten stwierdzał jednak: „słyszę z boleścią wielką, że są na Śląsku Polacy, którzy nienawidzą Polski, a chcą pozostać nadal w tem państwie, które przez Fryderyka II uplanowało rozbiór Polski, po rozbiorze zaś narodowość polską i Kościół katolicki nieraz uciskało”⁹⁶. Z kolei biskup podlaski Henryk Przeździecki dokonał ciekawego porównania Podlasia do Górnego Śląska: „Mówiono, że Podlasie jest rosyjskie. Bezbronny podlasiak nie uląkł się potęgi caratu i mocą ducha katolickiego i polskiego pokonał wroga, zachowując Podlasie dla Kościoła i Ojczyzny. Mówią dzisiaj, że Górny Śląsk jest niemiecki. My Polacy wiemy, że Górny Śląsk, pomimo wielowiekowego oderwania od Polski, zachował tyle siły żywotnej, tak mocną Wiarę ojców i taką miłość Ojczyzny, że nie złęknie się pogróżek, nie ustąpi przed przemocą, nie ulegnie intrygom i w dniu plebiscytu wobec świata całego zawoła: Polską ziemią jestem, z Polską pozostać stanowię!”⁹⁷.

Tym duchownym z grona polskiego episkopatu, którego nazwisko pojawiała się częściej w związku z sprawą górnośląską, był mieszkający w Wilnie biskup

⁹⁶ *Głos Biskupów katolickich do katolickiego ludu polskiego na Górnym Śląsku w sprawie plebiscytu*, [Poznań 1921], s. 15–16.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 27.

Władysław Bandurski. Już w końcu 1919 r. wydawany w Sosnowcu „Powstaniec” w ostatnim swoim numerze publikował fragmenty kazania, które wygłosił on do Górnolązaków w kościele Mariackim w Krakowie w 1903 r.⁹⁸ Napisany zaś przez niego i opublikowany w cytowanej wyżej broszurze polskich hierarchów tekst został przedrukowany osobno w śląskim „Katoliku”⁹⁹. Tenże biskup napisał też słowa pieśni *Serdeczna Matko!*, które umieszczono na ulotce wraz z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej oraz *Dziesięcioma przykazaniami Ślązaka*. Prawdopodobnie tekst owych przykazań także pochodzi od biskupa Bandurskiego¹⁰⁰.

Przykładem wypowiedzi hierarchów Kościoła polskiego w sprawie plebiscytu była ważna i znacząca deklaracja, wydana przed samym głosowaniem, sygnowana zarówno przez najważniejszych biskupów polskich (prymasa kard. Edmunda Dalbora, kard. Aleksandra Kakowskiego, arcybiskupa Józefa Bilczewskiego, arcybiskupa Józefa Teodorowicza, biskupa Adama Stefana Sapiechę; ich podpisy znajdowały się na pierwszym miejscu), jak i przedstawiciele wszystkich głównych nurtów polskiego życia politycznego. Z tego względu, że była to deklaracja polityczna, za której treścią stały wszystkie ugrupowania polityczne, unikano w niej bezpośrednich odwołań religijnych, znajdując jednak miejsce na stwierdzenie o potrzebie głosowania za Polską zgodnie z sumieniem¹⁰¹.

Indywidualnym przykładem omawianych działań i opowiedzenia się autorytetu religijnego po jednej ze stron debaty plebiscytowej było oświadczenie, jakie wydał biskup Wilhelm Kloske, sufragan diecezji poznańskiej¹⁰². Jego tekst opublikowano na łamach prasy śląskiej, a także wydrukowano i kolportowano w formie druku ulotnego. Pochodzący z powiatu kozielskiego biskup, opisując pokrótce drogę swego życia, podkreślał, że to polityka pruska doprowadziła do tego, że nie mógł podjąć pracy duszpasterskiej na Śląsku i musiał wyjechać w Poznańskie.

⁹⁸ Władysław Bandurski, *Do Górnolązaków*, „Powstaniec”, nr 21 z 23 XI 1919, s. 3.

⁹⁹ *Idem*, *Ks. biskup Bandurski do braci Górnolązaków. Ukochanym Braciom Górnego Śląska pozdrowienie w Panu!*, „Katolik”, nr 33 z 17 III 1921, s. 1. Tekst listu zob. także: *Materiały źródłowe*, wybór i oprac. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Joanna Januszewska-Jurkiewicz, Ewa Żurawska, [w:] *Między Śląskiem a Wileńszczyzną*, red. *e edem*, Katowice 2019 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3732), s. 345–347.

¹⁰⁰ *Dziesięć przykazań Ślązaka. Dlaczego masz głosować za przyłączeniem Śląska do Polski?*, druk ulotny [ok. 1921]; por. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, *Treści religijne w drukach ulotnych okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku (rekonesans)*, [w:] *Tematyka religijna*, s. 127–128.

¹⁰¹ *Biskupi polscy i stronnictwa polskie do Górnolązaków. Bracia Górnolązacy!*, „Katolik”, nr 34 z 19 III 1921, s. 1.

¹⁰² Alojzy Targ, *Kloske Wilhelm Atanazy (1852–1925), biskup sufragan gnieźnieński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 10–11.

Jednocześnie jasno i wyraźnie – co podkreślono w ulotce wytłuszczonym i powiększonym drukiem – sprecyzował swe stanowisko odnośnie do plebiscytu: „Teraz wybieram się na Górny Śląsk do rodzinnego kozielskiego powiatu, aby 20 marca głosować za przynależnością ziemi Górnośląskiej do Polski. Wdzięczność i sumienie tak mi głosować nakazuje. Was, kochani Rodacy, zachęcam, abyście poszli za moim przykładem. Oświadczenie się za Polską, do której Śląsk pierwotnie należał”¹⁰³. W prasie polskiej deklaracja ta spotkała się z niezwykle pozytywnym odzewem. W jednym z artykułów, którego autora podpisano jako „Wdzięczny lud górnośląski”, nazwano powyższą wypowiedź świętymi słowami, które wskazują drogę do wolności i swobody¹⁰⁴.

Głos w sprawie plebiscytu zabrali także paulini z Jasnej Góry. W dniu 17 II 1921 r. wydali oni odezwę *Do Braci i Siostr Górnoślązaków*, precyzując w niej cele dążeń górnośląskiego ludu: „Idzie o to, by żaden, ani żadna z Was, Drodzy Górnośląscy, nie sprzeniewierzyli się świętej sprawie, lecz jak wszyscyście dla niej walczyli, tak wszyscy również, jak jeden mąż, do końca w tym świętym boju wytrwali”. Nawet ten krótki fragment ukazuje wyraźnie starania o przyłączenie Górnego Śląska do Polski w perspektywie nadprzyrodzonej. W odezwie użyto wielu innych motywów sakralizujących walkę o Górny Śląsk, które zostały omówione na innym miejscu niniejszych rozważań (srebrniki Judasza jako symbol zdrady, wezwanie mocy Boga i jej zaufanie „Tak wam dopomóż Bóg, Bracia i Siostry Górnoślązacy, i Najświętsza Panna Częstochowska!”)¹⁰⁵.

3. Zakończenie

Górny Śląsk w okresie I wojny światowej oraz po jej zakończeniu był pod względem religijnym obszarem, na którym liczebnie dominowali wierni wyznania rzymskokatolickiego. Ksiądz P. Nieborowski, autor niezwykle popularnych powieści oraz kontrowersyjnych broszur plebiscytowych, pisał nawet o tym, że narodowość Górnoślązaka jest katolicka¹⁰⁶. Zrozumiałe jest więc, że tematyka religijna nie

¹⁰³ [Wilhelm] Kłoske, *Głos Biskupa do Górnośląskich Rodaków! Kochani Rodacy! Mahnwort eines Bischofs an seine oberschlesischen Landsleute! Liebe Landsleute!*, druk ulotny, Katowice 1921; ten sam tekst zob. także: *Biskup Gnieźnieński do Braci Górnoślązaków*, „Katolik”, nr 32 z 15 III 1921, s. 1.

¹⁰⁴ *Do naszego Najprzew[ielebniejszego] Biskupa-Rodaka!*, „Katolik”, nr 34 z 19 III 1921, s. 3.

¹⁰⁵ *Do Braci i Siostr Górnoślązaków*, „Katolik”, nr 30 z 10 III 1921, s. 1.

¹⁰⁶ Por. Lech Krzyżanowski, *Kościół katolicki na Górnym Śląsku podczas I wojny światowej*, [w:] *Górny Śląsk a I wojna światowa*, red. Jarosław Racięski, Michał J. Witkowski,

tylko pojawiała się w dyskusjach politycznych na temat przyszłości Górnego Śląska, ale też motywy i symbole religijne – znane z kościoła, pacierza, nauki religii, lektury prasy czy katechizmu – stały się nośnym środkiem do wytłumaczenia i objaśnienia niezwykle trudnej i skomplikowanej ówczesnej rzeczywistości.

Licznie wymienione i omówione wyżej przykłady pokazują, że elementy religijne – słowo, obraz i symbol – były ważną częścią debaty politycznej okresu polsko-niemieckiego konfliktu o Górny Śląsk. Jaką jednak spełniały one funkcję? Po pierwsze – właśnie w sytuacji konfliktu (nawet pomiędzy najbliższymi sąsiadami) i ostrej polaryzacji poglądów szukano tego, co mogło połączyć i zjednoczyć, a wartości, idee oraz symbolika religijna w sposób bardzo dobry odpowiadały na owo zapotrzebowanie. Sam termin „religia” wywodzi się od łacińskiego słowa *religare* (wiązać). Odwoływanie się do wartości i tematów religijnych służyło jednoczeniu społeczeństwa w dwojaki sposób. Pierwszym było jednoczenie mieszkańców Górnego Śląska wokół wspólnych wartości i idei, a w ten sposób zmobilizowanie ich w czasie trwającego konfliktu politycznego i militarnego, drugim zaś – wykazanie jedności tego obszaru pod względem kulturowym i cywilizacyjnym, bądź to z Polską, bądź to z Niemcami, w zależności od opcji narodowościowej, jaką reprezentował poruszający ową tematykę autor, polityk czy też działacz społeczny.

Po drugie – sakralizacja pełniła funkcję perswazyjną. Odwołując się do rzeczywistości nadprzyrodzonej, świętej, a raczej przenosząc sprawy polityczne („nasza sprawa”, „nasz bóg”) w sferę *sacrum*, nasycano ją tymi emocjami oraz wartościami, które ta sfera posiadała. To, co święte było ważne, szanowane, zarówno w wymiarze grupowym, jak i indywidualnym. Tak więc te sprawy polityczne, które zaprezentowane za pomocą *sacrum* są ważne i powszechnie szanowane, stanowią część życia, wobec której nie można pozostać obojętnym. Postawy społeczne i zjawiska życia politycznego nasycano *sacrum*, aby „przenieść” je na inny poziom. Nie był to już konflikt o charakterze politycznym, ale nadprzyrodzonym, religijnym, moralnym, a co za tym idzie jego wartość i znaczenie były o wiele większe.

Po trzecie – sakralizacja pełniła funkcję edukacyjną. W ogólnym zamieszaniu życia politycznego i społecznego oraz przy ogromie argumentów, opinii i zdań

Katowice 2015, s. 49–63; Sebastian Rosenbaum, *Przeciw „przezożnym roszczeniom Kościoła katolickiego”*. Dyskursy elit ewangelickich wobec katolicyzmu w Prowincji Górnośląskiej w latach 1919–1933, [w:] *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI–XX wieku*, red. Joachim Bahlecke, Waclaw Gojniczek, Ryszard Kaczmarek, Katowice 2018, s. 396–397.

forma i symbolika religijna dawały ogromne możliwości wyjaśnienia, wytłumaczenia tego, co się dzieje. Ten wymiar procesu sakralizacji łączy się z wymienionym wyżej wymiarem perswazji. Jednakże zanim kogokolwiek się przekona, to najpierw też należy podać mu w odpowiedniej formie pewną wiedzę co do faktów i zjawisk.

Pytaniem otwartym pozostaje kwestia źródeł sakralizacji. W jakich wypadkach była ona stosowana przez uczestników dyskursu politycznego z pełnym wyrachowaniem i celowo, a w jakich była częścią wykształcenia, kultury, światopoglądu? Można zaryzykować tezę, że sakralizacja była procesem naturalnym wynikającym z rangi oraz znaczenia religii w życiu indywidualnym i społecznym Górnego Śląska. Z drugiej strony należy zauważyć, że odwoływanie do wiary i religii chrześcijańskiej nie zapobiegło brutalizacji życia politycznego i społecznego na Górnym Śląsku w tym okresie¹⁰⁷. Wyrazem tego była nie tylko walka zbrojna w czasie powstań, ale także zwykła codzienna brutalność wyrażająca się w napadach, pobiciach czy czynach o charakterze świętokradzkim. W splątaniu motywów politycznych, narodowościowych, społecznych i religijnych na Górnym Śląsku w latach 1918–1922 bardzo często, niestety, te trzy pierwsze brały górę nad ostatnimi, a sama analiza sporu politycznego w kategoriach religijnych kończyła się tylko próbą opisu, a nie przesiąknięcia życia społecznego wartościami religijnymi i ich praktycznym zastosowaniem w codzienności.

SUMMARY

The Polish–German political and armed struggle for Upper Silesia in the years 1918–1922 took place in the complicated cultural space of this region. One of the aspects of this space was religion, hence the parties to the conflict often resorted to arguments related to the past and future of the faith in Upper Silesia. They also included political narration in the form of symbols, ideas, concepts, and cultural patterns derived from religious tradition. The diversity of religious references appearing in political discourse was enormous. Among the motifs employed were: the continual invocation of God as the master of the world's fate, images of Our Lady, both of Częstochowa and Piekary, figures of saints, a form of prayer or 10 commandments that served to convey political and social information, biblical symbols, or attempts to portray the Silesian uprisings and plebiscite as a moral or sacred problem (“holy uprising”, “holy plebiscite”). All of them testify to

¹⁰⁷ Por. Wanda Musiałik, *Świętokradztwa na Górnym Śląsku (na przykładzie polskiej prasy z górnośląskiego obszaru plebiscytowego)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 31 (1998), s. 405–417; Paweł Stanoszek, *Ksiądz Franciszek Józef Marx. Pierwszy proboszcz w Starym Oleśnie 1911–1921*, Opole 2005; Andrzej Hanich, *Księża-ofiary zabójstw politycznych na Śląsku Opolskim w okresie powstań śląskich i plebiscytu*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921*, s. 72–86.

the vitality of religious ideas in Upper Silesian society of the day. Religious references performed a myriad of social functions – they connected, mobilized, persuaded, and explained reality. The intensity of the Upper Silesian conflict and its radicalisation, which went as far as the use of violence; unfortunately, that led to the sacralisation of political discourse often remaining merely a persuasive phenomenon.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- „Goniec Częstochowski”, 1921.
- „Górnoślązak”, 1919.
- „Górnoślązak”, 1920.
- „Katolik”, 1919–1921.
- „Kocynder”, 1920–1921.
- „Nowiny Ewangelickie”, 1921.
- „Posłaniec Niedzielny dla Diecezji Wrocławskiej”, 1920.
- „Powstaniec”, 1919.
- „Wola Ludu. Der Wille des Volkes”, 1920–1921.
- Kalendarz Ludowy dla Górnoślązaków na rok Pański 1920*, [Katowice 1920].
- Katolik. Kalendarz dla wszystkich na rok przestępny 1920*, Bytom [1920].
- Piast. Kalendarz Górnośląski na Rok Pański 1921*, [Mikołów 1921].
- Wierny Górnoślązak. Kalendarz dla ludu wiernego Górnośląskiego na rok Pański 1921*, Gliwice [1921].
- Czy kościół katolicki rzeczywiście został tak bardzo zaniedbany? Ist die katholische Kirche Oberschlesien zurückgesetzt worden?*, [ok. 1921].
- Dziesięć przykazań Ślązaka. Dlaczego masz głosować za przyłączeniem Śląska do Polski?*, [ok. 1921].
- Głos Biskupów katolickich do katolickiego ludu polskiego na Górnym Śląsku w sprawie plebiscytu*, [Poznań 1921].
- Hl. Hedwig, Schlesiens Fürstin, bitte Gott, dass unser Land dem deutschen Vaterlande erhalten bleibe = Św. Jadwigo, Śląska księżno, proś Boga, aby ziemia nasza pozostała przy ojczyźnie niemieckiej*, [ok. 1920].
- Kłoske [Wilhelm], *Głos Biskupa do Górnośląskich Rodaków! Kochani Rodacy! Mahnwort eines Bischofs an seine oberschlesischen Landsleute! Liebe Landsleute!*, Katowice 1921.
- Kubina Teodor, *Die Stellung der Geistlichen in der oberschlesischen Frage. Im Auftrage der theol[ogischen] Sektion des „Śląski Związek Akademicki” von einem oberschlesischen Seelsorgsgeistlichen*, Nikolai O.-S. 1920.
- Michejda Franciszek, *Jakie są powody religijne, dla których Górnoślązak ewangelicki głosować musi za Polską?*, Kluczbork 1920.
- Nieborowski Paul, *Górny Śląsk, Królestwo Polskie a wiara katolicka*, Katowice 1919.

- Nieborowski Paul, *Oberschlesien, Polen und der Katholizismus*, Berlin 1919.
- Opielka Józef, *Górny Śląsk, Polska i katolicyzm. W odpowiedzi ks. dr. P. Nieborowskiego*, [Mikołów] 1920.
- Pielgrzymki do Częstochowy. Die Wallfahrten nach Czenstochau*, [ok. 1920].
- Podłym Judaszem jest Polak, który głosuje za Niemcami!*, [ok. 1920].
- Przypatrzcie się tylko „pobożnemu” Korfantemu! Seht Euch doch einmal den „frommem” Korfanty an!*, [ok. 1921].
- Rabow Robert T., „*Katolicyzm*“ *hakatystyczny na Śląsku. (Krótka wiadomość o worku Judaszowym księdza Nieborowskiego czyli o kłamstwach, oszczerstwach i przewrotnościach, zawartych w jego książce p.t. „Oberschlesien, Polen und Katholizismus”*, Gliwice [1920].
- Rola Roman, *Dlaczego Górnślązak nie może głosować za Niemcami?*, Mikołów [1920].
- Materiały źródłowe*, wybór i oprac. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Joanna Januszewska-Jurkiewicz, Ewa Żurawska, [w:] *Między Śląskiem a Wileńszczyzną*, red. *eedem*, Katowice 2019 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3732), s. 343–378.
- Źródła do dziejów powstań śląskich*, red. Kazimierz Popiołek, t. 2: *Styczeń – grudzień 1920*, oprac. Tadeusz Jędruszczak, Zygmunt Kolankowski, Wrocław *et al.* 1970.
- Alabrudzińska Elżbieta, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004.
- Alabrudzińska Elżbieta, *Znaczenie kwestii wyznaniowych w działalności narodowo-politycznej Niemców w II Rzeczypospolitej*, „*Dzieje Najnowsze*”, 38 (2006), 4, s. 81–93.
- Bębnik Grzegorz, Rosenbaum Sebastian, Węcki Mirosław, *Wojciech Korfanty 1873–1939*, Warszawa–Katowice 2018.
- Bocian Marcin, współpr. Kraut Ursula, Lenz Iris, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, Kraków 1995.
- Capoa Chiara de, *Stary Testament. Postacie i epizody*, tłum. Ewa Morka, Warszawa 2007.
- Chmiel Peter, *Die katholische Kirche Oberschlesien im Spannungsfeld nationaler Konflikte des 19. und 20. Jahrhunderts*, [w:] *Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa*, Hrsg. Joachim Köhler, Rainer Bendel, Bd. 1, Tbd. 2: *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*, Münster–Hamburg–London 2002, s. 623–648.
- Cimała Bogdan, *Kampania plebiscytowa na Górnym Śląsku 1919–1921 i jej wpływ na świadomość narodową mieszkańców regionu*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921 – po 90 latach*, red. Michał Lis, Leokadia Drożdż, Opole 2012, s. 33–53.
- Cimała Bogdan, *Religijne, demograficzne, językowe i geograficzne argumenty w polskiej propagandzie plebiscytowej*, „*Studia Śląskie*”, 42 (1983), s. 109–123.

- Duda-Koza Agata, Pawłowicz Weronika, *Tylko z Polską... Druki ulotne z okresu powstań śląskich i plebiscytu w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, Katowice 2008.
- Eliade Mircea, *Sacrum – mit – historia. Wybór esejów*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył Marcin Czerwiński, przeł. Anna Tatarkiewicz, Warszawa 1993.
- Ewangelia według świętego Mateusza*, cz. 2: *Rozdziały 14–28*, wstęp, przekł. z oryginału, komentarz Antoni Paciorek, Częstochowa 2008.
- Falęcki Tomasz, *Dylematy ks. Jana Kapicy*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*, cz. 2, red. Danuta Kisielewicz, Lech Rubisz, Opole 2004, s. 67–80.
- Falęcki Tomasz, *Narodowe oblicze katolickiego życia kościelnego na Górnym Śląsku, Polska – Stolica Apostolska – Niemcy 1919–1922*, Kraków 2003 (Prace Monograficzne. Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 362).
- Giorgi Rosa, *Aniołowie i demony*, tłum. Tamara Łozińska, Warszawa 2005.
- Glensk Joachim, *Polska i niemiecka prasa w agitacji plebiscytowej – z perspektywy 90 lat*, „Roczniki Historii Prasy Polskiej”, 15 (2012), 2 (30), s. 29–46.
- Glimos-Nadgórska Anna, *Niemieckie dziedzictwo kulturowe a elementy prawa niemieckiego obowiązujące w szkolnictwie powszechnym międzywojennego województwa śląskiego*, „Wiek Stare i Nowe”, 5 (2007), s. 204–215.
- Górecki Jan, *Pielgrzymki na Górnym Śląsku w latach 1869–1914*, Katowice 1994.
- Grosch Waldemar, *Deutsche und polnische Propaganda während der Volksabstimmung in Oberschlesien 1919–1921*, Dortmund 2002 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund. Reihe B, Bd. 72).
- Gwóźdź Hilary, *Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 15 (1982), s. 171–230.
- Hanich Andrzej, *Księża-ofiary zabójstw politycznych na Śląsku Opolskim w okresie powstań śląskich i plebiscytu*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921 – po 90 latach*, red. Michał Lis, Leokadia Drożdż, Opole 2012, s. 72–86.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna, *Poetyka ulotek z okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, [w:] *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Wojnowice, 8–10 października 2004*, red. Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Złat, Anna Żbikowska-Migoń, współpr. Elżbieta Herden, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2866), s. 102–112.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna, *Śląskie Roty*, [w:] „*W krainie pamiątek*”. *Prace ofiarowane profesorowi Bogdanowi Zakrzewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jacek Kolbuszewski, Wrocław 1996, s. 379–398.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna, *Treści religijne w drukach ulotnych okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku (rekoncesans)*, [w:] *Tematyka religijna górnośląskich druków ulotnych i okolicznościowych XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. Jerzy Myszor, Katowice 2018 (Źródła do Dziejów Kościoła Katolickiego na Górnym Śląsku, nr 22), s. 119–130.

- Heška-Kwaśniewicz Krystyna, „Wyznanie narodowe Śląska”. *Teksty literackie i paraliterackie w drukach okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Katowice 1999 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1846).
- Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. Joachim Bahlcke, Dan Gawrecki, Ryszard Kaczmarek, Gliwice 2011
- Jabłoński Zachariasz S., *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej 1918–1945*, red. Ryszard Szwed, Częstochowa 2006, s. 159–210.
- Jabłoński Zachariasz S., *Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918–1921*, Częstochowa 1998.
- Jabłoński Zachariasz S., *Stąd stawaliśmy się wolni. Świętowanie niepodległości i zagospodarowywanie wolności z udziałem Jasnej Góry*, Jasna Góra–Częstochowa 2009.
- Jak starka swego Zeflika na powstanie wysłała. Ludowe opowieści powstańcze*, oprac. Janina Hajduk-Nijakowska, Teresa Smolińska, Katowice 1989.
- Janiec Zdzisław, *Kult Maryi w Polsce na przestrzeni dziejów. Zarys problematyki*, Sandomierz 2013.
- Jaworska Kazimiera, *Pamięć o świętej Jadwidze Śląskiej na Dolnym Śląsku w czasach Polski Ludowej*, [w:] *Święta Jadwiga Śląska. Pamięć–dziedzictwo–inspiracja. Księga Roku Jadwiżańskiego*, red. Grzegorz Sokołowski, współpr. Kazimiera Jaworska, Patryk Gołubców, Wrocław 2018, s. 143–154.
- Kaczmarek Ryszard, *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Kraków 2019.
- Kłoczowski Jan Andrzej, *Sacrum*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, red. Tadeusz Gadacz, Bogusław Milerski, t. 9: *Rut – Żywotność*, Warszawa 2003, s. 22–25.
- Kościół i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, red. Zbigniew Kapała, Jerzy Myszor, Bytom 2005.
- Krieger Klaus-Stefan, *Przemoc w Biblii*, tłum. Andrzej Wałęcki, Kraków 2004.
- Krzyżanowski Lech, *Kościół katolicki na Górnym Śląsku podczas I wojny światowej*, [w:] *Górny Śląsk a I wojna światowa*, red. Jarosław Racięski, Michał J. Witkowski, Katowice 2015, s. 49–63.
- Krzyżanowski Lech, *Kościół katolicki wobec mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku w latach 1922–1930*, Katowice 2000 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1874).
- Krzyżanowski Lech, *Obraz katolika polskiego w oczach Niemców i katolika niemieckiego w oczach Polaków w świetle wydawnictw plebiscytowych lat 1919–1921*, [w:] *Kościół i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, red. Zbigniew Kapała, Jerzy Myszor, Bytom 2005, s. 168–185.
- Księga świadków. Martyrologium ekumeniczne*, wprowadzenie Enzo Bianchi, tłum. Krzysztof Stopa, Częstochowa 2004.

- Lesti Sante, *Riti di guerra. Religione e politica nell'Europa della Grande Guerra*, Bologna 2015 (Studi e ricerche, vol. 690).
- Lewek Michał, *Górnośląski Plebiscyt z roku 1921 oraz udział w nim duchowieństwa katolickiego*, [Chorzów] 1991.
- Ludyga-Laskowski Jan, *Materiały do historii powstań G./Śląskich*, t. 1: 1919–1920, Katowice 1925.
- Lurker Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. Kazimierz Romaniuk, Poznań 1989.
- Łapa Andrzej, *Procesy sakralizacji i desakralizacji życia społecznego na przełomie XX i XXI wieku jako czynniki budowy ładu społecznego*, „Colloquium. Kwartalnik Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni”, 2013, 1, s. 131–144.
- Mazan Leszek, *Rota*, [w:] *Węzły pamięci niepodległej Polski*, red. Zdzisław Najder et al., Warszawa–Kraków 2014, s. 667–668.
- McGinn Bernard, *Antychryst*, tłum. Barbara Cendrowska, Warszawa 1998.
- Musialik Wanda, *Świątokradztwa na Górnym Śląsku (na przykładzie polskiej prasy z górnośląskiego obszaru plebiscytowego)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 31 (1998), s. 405–417.
- Myszor Jerzy, Jan Kopiec, *Główne problemy działalności Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w latach 1918–1925*, [w:] *Podział Śląska w 1922 r. Okoliczności i następstwa*, red. Andrzej Brożek, Teresa Kulak, Wrocław 1996, s. 107–124.
- Myszor Jerzy, *Postawy narodowe duchowieństwa śląskiego na przełomie XIX i XX wieku. Przyczynki do dziejów Kościoła na Śląsku w okresie powstań i plebiscytu*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 1 (1994), 1, s. 137–153.
- Olszar Henryk, *Kościół katolicki a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, [w:] *Górny Śląsk na zakręcie historii. Materiały konferencyjne*, red. Dawid Keller, Rybnik 2011 (Zeszyty Rybnickie 13. Konferencje), s. 27–48.
- Ostański Piotr, *Objawienie Jezusa Chrystusa. Praktyczny komentarz do Apokalipsy*, Ząbki 2005.
- Ozorowski Edward, *Słownik podstawowych pojęć teologicznych*, Warszawa 2007.
- Paszkiewicz Stanisław (1876–1942), *św[ięcenia] 1901*, [w:] Bogdan Stanaszek, Ryszard Nowakowski, Piotr Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 3: M–R, Sandomierz 2017, s. 145.
- Pater Mieczysław, *Radziejewski (Radziejowski) Stanisław (1830–1923)*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. idem, Katowice 1996, s. 341–343.
- Porwoł Paweł, *Wycieczki z Górnego Śląska do Częstochowy w latach 1919–1921*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 roku w Bytomiu oraz na Górze Św. Anny*, red. Andrzej Brożek, Bytom 1993, s. 301–312.
- Przybylska Lucyna, *Sakralizacja przestrzeni publicznych w Polsce*, Gdańsk 2014.

- Romaniuk Kazimierz, Jankowski Augustyn, Stachowiak Lech, *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, Poznań–Kraków 1999.
- Rosenbaum Sebastian, *Przeciw „przemocnym roszczeniom Kościoła katolickiego”. Dyskursy elit ewangelickich wobec katolicyzmu w Prowincji Górnośląskiej w latach 1919–1933*, [w:] *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI–XX wieku*, red. Joachim Bahlcke, Waclaw Gojniczek, Ryszard Kaczmarek, Katowice 2018, s. 393–412.
- Słownik teologii biblijnej*, red. Xavier Léon-Dufour, tłum. i oprac. Kazimierz Romaniuk, Poznań–Warszawa 1973.
- Smółka Leonard, *Między „zacofaniem” a „modernizacją”. Polsko-niemiecki obraz wroga w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Wrocław 1992.
- Stanford Peter, *Judasz. Biografia kulturowa*, tłum. Barbara Gutowska-Nowak, Kraków 2016.
- Stanoszek Paweł, *Ksiądz Franciszek Józef Marx. Pierwszy proboszcz w Starym Oleśnie 1911–1921*, Opole 2005.
- Starowieyski Marek, *Judasz. Historia, legendy i mity*, Poznań 2006.
- Szymeczek Józef, *Stosunek ewangelików na Śląsku Cieszyńskim do plebiscytu i powstań śląskich*, [w:] *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921 – po 90 latach*, red. Michał Lis, Leokadia Drożdż, Opole 2012, s. 125–133.
- Targ Alojzy, *Kloske Wilhelm Atanazy (1852–1925), biskup sufragan gnieźnieński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 10–11.
- Tematyka religijna górnośląskich druków ulotnych i okolicznościowych XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. Jerzy Myszor, Katowice 2018 (Źródła do Dziejów Kościoła Katolickiego na Górnym Śląsku, nr 22).
- Wygłenda Ewa, *Nieborowski Paweł Waldemar (1873–1948)*, [w:] *Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej*, red. Alojzy Lysko, Pszczyzna 1994, s. 198–199.
- Zenderowski Radosław, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011.
- Zieliński Władysław, *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*, Wrocław 1972.
- Żurek Robert, *Święta Jadwiga Śląska. Ponad narodowością i stanem*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. Robert Trąba, Hans Henning Hahn, współpr. Maciej Górny, Kornelia Kończal, t. 2: *Wspólne/Oddzielne*, Warszawa 2015, s. 390–402.

O AUTORZE

Ksiądz Mariusz Trąba – dr nauk humanistycznych w zakresie historii (Uniwersytet Śląski), mgr teologii dogmatycznej (Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie), pracownik naukowy Instytutu Historii Wydziału Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Autor i redaktor m.in. książek: *Ks. dr Teodor*

Kubina. Działalność narodowa i społeczna w latach 1905–1925, Świętochłowice 2002; *Przypadek ks. Brunona Magotta. Studium źródłoznawcze dokumentacji kościelnej i akt aparatu bezpieczeństwa* (współautorka Lucja Marek), Katowice 2010; *Czeladź w latach II wojny światowej (1939–1945). Źródła i materiały z archiwów kościelnych*, Katowice 2011; *Przemiany ludnościowe w parafiach Zagłębia Dąbrowskiego w świetle danych z ksiąg metrykalnych (1945–1989)*, Bielsko-Biała 2018; *Wiara i Niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek)*, Katowice 2019 (współredaktor Adam Dziurok). Obszary badań naukowych: dzieje Kościoła w XIX i XX w., Kościół katolicki wobec ustrojów totalitarnych, dzieje pogranicza Górnego Śląska, Królestwa Polskiego (Zagłębia Dąbrowskiego) i Galicji w okresie zaborów. Adres e-mail: mariusztraba@wp.pl